

Spraakkunst der Toolaki-taal.

Voorwoord.

Over het Lakisch is nog zeer weinig gepubliceerd. Behalve ingevulde woordenlijsten, waarvan de blanco exx. van Gouvernementswege werden samengesteld, is waarschynlyk alleen iets van het Lakisch bekend door woorden, die voorkomen in het boek van de "Sarasin" en voorts van Dr. Johannes Elbert, getiteld: "Die Sunda Expedition". De beschikbare tyd der bovengenoemden moge voldoende verontschuldiging zyn voor de onvolmaaktheid hunner producten.

De Hr. Treffers, indertyd belast met civiel en militair Bestuur te Kendari, gaf ook een soort memorie over zyn bevindingen van land en volk, waarby de beschikbare tolk op het gebied van taalgegevens zeer in gebreke is gebleven.

Van Zendingszyde is nooit iets wetenschappelyks op het gebied der Laki-taal gepubliceerd en eerst in den laatsten tyd is de studie ervan meer methodisch ter hand genomen. Door onvoldoende kennis van de taal dan wel te weinig aanleg voor taalstudie is er voor het werk zelf tot voor kort ~~nooit~~ praktisch nooit iets bruikbaar gepraesteerd, noch voor gebruik by de paedagogische, noch voor dat by de evangelische zending.

Een taalman voor het Lakigebied is nooit toegestaan en heeft men zich door middel van corespondentie in verbinding gesteld: eerst met Dr. Adriani, later met Dr. Esser. De dissertatie van laatstgenoemde gaf reeds meer licht in de zaak, totdat tenslotte een persoonlijk verblyf van den schryver voornoemd in het Kendarische, welk verblyf ongeveer een maand duurde, de grond heeft gelegd voor een beter inzicht in de taal, waarvan deze proeve de vrucht tracht te zyn.

Op deze plaats moge Dr. Esser dan ook onzen dank worden gebracht, voor zyn uitnemende, belangelooze leiding en hulp, ons geboden.

Inleiding.

Het lakisch wordt gebruikt of kan althans gebruikt worden door ongeveer 100.000 sprekers. In het allergrootste deel van Kendari en het Noordelyke deel van Kolaka is het Lakisch voertaal, terwyl de in de onderafdeeling Kolaka gesproken Mekonggataal als een dialect van het Lakisch moet worden beschouwd. Het Mekonggaasch heeft ongeveer 25.000 sprekers.

Op het schiereiland Zuid-Oost-Celebes vinden we diverse stammetjes met een dialect van het Lakisch dan wel van het Boengkoesch of Morisch meer speciaal, doch, alle deze sprekers kunnen ook het Lakisch gebruiken, al is het hun voertaal niet. Aan de hand van deze gegevens zou men dan als grenzen van het Lakisch taalgebied kunnen aannemen: in het Noorden:

de grens tusschen de Landschappen Boengkoe en Kendari, zich voortzettende in de grens met Malili. In het Zuiden grens dit taalgebied aan dat der Moronen in Roembia-Poleang. De kust van dit schiereiland is voornamelyk bewoond door Boegineezen.

Duidelyk diene nu onderscheiden te worden, dat het aantal van 100.000 sprekers, die het Lakisch als dagelyksche spreektaal gebruiken, zich op een kleiner gebied bevindt, dan de bovengenoemde grenzen aangeven, aangezien bovengenoemde grenzen gelden voor allen, die het Lakisch kunnen verstaan, en spreken.

Het Lakisch behoort volgens de Drr. Adriani en Esser tot de Boengkoesch-Morische groep, hetgeen ook by het bezoek van den laatsten aan dit taalgebied weer duidelyk bleek. Zeer eigenaardig is echter, dat het Lakisch meer verschilt van het Boengkoesch of Morisch, dan het verder weg gesproken Moroneensch. Men vindt een gordel van sterk gelykvormige talen of dialecten langs de kuststreek hier en daar en op de eilanden, om daarna in het Zuiden het vasteland weer te betreden. Die gordel omvat, grof genomen: "Mori, Boengkoe, Noord-Kendari (o.a. zeer sterk in Landawe), To Rete, Wawonii, Noord-Boeton, Roembia-Poleang. Gezien deze omstandigheid moet men denken, dat de Lakiërs van over zee gekomen zyn, zich als een botte wig in het land hebben gedrongen, Boengkoe-Mori en Roembia-Poleang scheidende, onderwyl de To Laiwoei voor zich uitdryvende, welke stam men nu ook alleen nog vindt in het Noorden van het land by de oorsprong en bovenloop van de groote rivieren Konawe'cha en Laa.

In het zuivere Lakiland zelve vinden we de noodige nuanceeringen

op taalgebied, evenals we dat kunnen lezen over het Morisch in de vroeger genoemde dissertatie, n.l. vrywel iedere streek, ja, soms iedere kampong in een bepaalde streek. Al deze nuanceeringen weer te geven zou onmogelyk zyn; de bedoeling is, het ongeschonden Lakisch te behandelen, voor zoover dit in gebruik is, om zoo noodig de nuanceeringen, c.q. verwordingen erby te vermelden.

Aan deze proeve worde tenslotte alle pretentie van volledigheid ontzegd.

KLANKLEER

Opgemerkt zy eerstens, dat in den vervolge zoo mogelyk zal worden verwezen naar het boek van Dr. S.J. Esser, "Klank- en vormleer van het Morisch," nader aangevende de bladzyde door p. = pagina en door par. ter aanduiding van paragraaf. De hoofletter E duidt bovengenoemd boek aan, dus (E, p. 122) beteekent: Zie "Klank- en vormleer van het Morisch" van Dr. S.J. Esser, blz. 122. Zonder de aanduiding-E.- beteekent de afkorting-par.- de paragraaf volgens indeeling van deze proeve van spraakunst.

Par. 1.

A. Klankleer.

Schrift en uitspraak.

LettertEEKENS. In het Lakisch komen voor de volgende letterteekens.

klinkers. a, e, i, o, oe.

medeklinkers:

- a. Faucalen: ' , h.
- b. Velaren: k, ngg, g, ng.
- c. praepalataal: r.
- d. supradentaaal: t, nd, d, n, s, l.
- e. labialen: p, mb, b, m, w.

Het teeken oe klinkt als in het Hollandsche: koe. Een o gevolgd door een e wordt niet zooals elders weergegeven door oë, maar door oe. Dit om louter praktische redenen.

Deze schryfwyze wordt ook gebruikt, waar de oe door een e wordt gevolgd, hetgeen dus niet wordt geschreven oee, maar oeE.

Plaatselyk kan de uitspraak soms verschillen, hetgeen niet altyd in de schryfwyze is tot uiting te brengen. Zoo wordt mohiwee: "klein" soms uitgesproken met een ie, byna als in "Piet", soms met de i van "pit" en tenslotte met een klank, die tusschen i en e inligt, welke zou weer te geven zyn met de i, waarboven een e werd geplaatst. Mede om praktische redenen is dit nagelaten.

De "angka doea" is uit het Maleisch overgenomen. De Lakiër heeft geen eigen letterschrift en gebruikt ook zelden dat van anderen, (Latynsch, Boegineesch of Arabisch) omdat hy überhaupt niet schryft. Op dezen regel maken de meeste hoofden en de scholieren een min of meer gunstige uitzondering. De angka doea nu wordt alleen gebruikt voor het herhalen van 2 volledige lettergrepen, dus met eventueele hamza of praenasaleering. Vb. momo'oeso kan dus niet met angka doea worden geschreven, maar mo'oesoe-'oeso wel, dus :mo'oesoe2.

par. 2. Uitspraak. Tweeklanken komen in het Lakisch niet voor. De uitspraak van ai is a en i, de klanken volgen elkaar duidelyk op. Zoo is dus aoe een a en een oe, ei een e en een i.

Gerekte of aangehouden klinkers worden dubbel geschreven en gelden ook voor twee lettergrepen. Dit blykt by poëzie, door eenvoudig het aantal lettergrepen te tellen, zoodat als vb. meena drie lettergrepen heeft, meena bet. "waar?, op welke plaats".) Ook blykt het by woordherhaling, zooals in mendeete=juist. Waren hier de dubbele ee's enkele lettergrepen, dan zou-tee geen klemtoon krygen, welke deze nu evengoed heeft als -ndee, omdat de dubbele ee twee lettergrepen voorstelt. Zoo ook de dubbele -aa in mendaataa= langwerpig. De stamwoorden van bovengenoemde woorden zyn: mendea en menda. Het eerstgenoemde meena zou, indien de dubbele ee maar een lettergreep was, de klemtoon op die dubbele ee hebben, hetgeen niet zoo is, daar de klemtoon alleen op de tweede -e valt. Op bovengenoemden regel maken de quasi-tweeklanken een uitzondering, waarover onder "klemtoon" zal worden gesproken.

Het Lakisch kent geen gesloten lettergrepen, hoogstens half-geslotene, die ontstaan, doordat de volgende lettergreep met een gepraenasaleerde medeklinker begint. Vb. mohina--morgen, volgenden dag heeft een heldere slotklinker, terwyl deze in mohinambo--morgen pas, morgen maar, dof is geworden.

Het Lakisch kent ook niet de volgende klanken, n.l.: ns, nb, mp, nt, pepet, tj, dj.

Praenasaleering komt alleen voor in de huidige taal by de k, p en t, die respectievelyk worden: ngg, mb, nd.

Praenasaleering komt voor:

1e. in samenstellingen, zoodat laika' ² bongoni²a wordt: laika mbongoni²a, n.l. bedehuis. verder: po' isca-----rapi mbo' isca: slaapkamer. pereerchoea--dopi mbererechoea: plank om op te zitten.

2e. by de meervoudsvorming.

nopo'inee: hy drinkt. (pluralis: rombo'inee: zy drinken).
noporongo: hy draagt. ,, romboronge: zy dragen.
nopetanggali: hy patjeelt... : rombetanggali: zy graven.

3e. by II-me. (zie aldaar), beteekende: behpt met, last hebben van, voorzien van.....

kopia: varkensluis. mehggopia: varkensluizen hebben.
koetoe: luis. menggotoe: luizen hebben.
toro: leven. mendero: levenskrachtig zyn, dus : veel leven hebben.
pate, ongebruikte vorm naast: mate: dood zynde. membate: doodelyk, waar veel dood in is.

4e. by sommige adjectiva:

tondoe: zinken. mendondoe: de eigenschap hebben van te zinken.
mandondoe: ,, ,, ,, ,, geneigd zyn tot zinken.
kone: raken. menggono: in het gelyk zyn

De praenasaleering kan ook soms klankverzwakking hebben, als de gepraenasaleerde medeklinker wegvalt, vb. peka-momeka: hengelen. De eigenlyke ontwikkeling van dit woord is: peka-mompeka-mombeka-momeka; we krygen n.l. eerst de praenasaleering zonder verandering van den oorspronkelyken medeklinker: pe wordt mompe. Het Lakisch heeft echter klankverandering, dus : mompe wordt mombe, waarna later de b is uitgestooten, zoodat momeka overbleef. Deze gang van zaken is niet iets specifiek van het Lakisch, want byv. ook het Maleisch heeft dit, vb. tangis-menangis, waar de t is weggevallen.

VERKORTING van woorden heeft soms plaats door uitstooten van klanken, vb:
mbaakokee wordt mbaackee; de k valt dus weg. (er iets aan doen)
mototakoekee ,, motaoekee; hier valt to en k weg. (er bang voor zyn)
mondaoerako/kee ,, mondaoerackee. (het eigens) over te zeggen hebben)
mesosandoono ,, meosandoono (zyn evenmensch).
mekokoro'i ,, meekoro'i (iets bespieden).
nilakonoto ,, ilakonoto (teen).
mekokalia ,, meekalia (om beurten, afwisselend)
tepopo'ole² o (Mek.) ,, teopo'ole² o (Lak.) (elken dag).

par. 3. KLEMTOON. (E, par. 17).

Als regel bestaat een stam in het Lakisch uit twee of meer lettergrepen, waarby de klemtoon op de tweede lettergreep van achter af ligt. (kinikoe: buffel; dara: een paard.)

Wordt de stam uitgebreid met achtervoegsels, waaronder ook de persoonlyke en bezittelyke voornaamwoorden vallen, dan verspringt de klemtoon. Vb. o dara: een paard; dara'asi: een paardje.
,, ,, ,, ; darano : zyn paard.

Deze regel geldt echter niet voor partikels als -po en -to, vb.:

lako: gaan, lakoto: ga!!
laai: er is, laaiipo: er is nog.

Opgemerkt diene te worden, dat het onder "Uitspraak" genoemde

over tweeklanken by de kwestie klemtoon een byzonderheid vertoont, die echter ook weer niet van uitzonderingen is ontleend. De klanken io, ia, ai, oi en oe gelden voor de klemtoon als een lettergreep. vb:
 sanggario: rechter, maar.
 karania: besluitelees.
 tinalia: aan den anderen kant gebracht.
 tinaino: het als een bamboevloer samengebondene.
 paera: bamboelat waarop atap wordt geregen.
 tario²: arm. (byv. nmw.)
 taria: in twyfel. iamoto taria penaomoe: djangan bimbang hati.)

OMZETTING van klanken.

Dit is het onderling van plaats verwisselen van plaats van medeklinkers. vb.
 tindiranga-tindingara: op den rug liggen
 naraka--ranaka: hel.

PARALLELGEBRUIK van verschillende klinkers of medeklinkers in woorden met gelyke beteekenis. Soms is dit een plaatselyk verschil, bv. tusschen de Mekonggasche en de Lakische vorm, of een verschil tusschen plaatsen met voor beide Lakisch taalgebruik, soms echter staan de beide vormen in dezelfde streek en plaats naast elkaar. vb.

kinikoe: kinkoe: buffel.
 mepasitoetosi: meparitoetosi:
 ase sa'iroko: ase nda'irako: ase la'irako. (wat in één keer gewied wordt)
 ase sala'a: ase ndala'a. (een ry borden by groote maaltyd).
 tepidoko: deuk in zachte substantie, byv. by osdeem, na druk met vingertop.
 tepidako: ,, ,, harde voorwerpen, byv. in een blik.

Tweede Hoofdstuk.

Woordherhaling en Reduplicatie.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

par. 4. Woordherhaling kan zyn volledig en onvolledig. Volledige woordherhaling kan alleen plaats hebben met tweelettergrepige woorden, aangezien woordherhaling beteekent, het herhalen van twee lettergrepen, naast reduplicatie, dat de herhaling is van een lettergreep.

Voorbeelden van volledige woordherhaling zyn:

mance: kip; mance²: vogel.
 eno: gouden halsketting van bepaald maaksel. eno²: halsketting van ander maaksel of materiaal, byv. kralen.
 bangga: boot; bangga²: speelgoedbootje.
 oto: auto; oto²: speelgoedautotje, wagentje.
 sowoe: duizend; sowoe²: duizenden.

Onvolledige woordherhaling vindt men by drie- of meerlettergrepige woorden, waarvan alleen de twee eerste lettergrepen worden herhaald. Deze regel geldt voor woorden zonder voorvoegsels. vb.:

laika: huis; lai²ka: huisje.
 karada: speer; kara²da: speelgoedlans van hout nagemaakt.
 sai/ra: schoffel; sai²ra: speelgoedschoffel ,, ,,
 ta'awoe: snelzwaard; ta'a²woe: speelgoedsnelzwaard van hout.
 oleo: dag, zon.; tepopo ole²o: dagelyksch.

Zyn wel voorvoegsels aanwezig, dan zyn er twee mogelykheden by de woordherhaling (onvolledige), n.l.:

a. men herhaalt alleen den primairen of secundairen stam, van werkwoorden of byvoegelyke naamwoorden. vb.:
 werkwoorden: mombebangga²: een beetje varen, spelevaren (van mebangga: varen)
 molako²: 's wat wandelen, van lako: gaan.

byvoegelyke naamwoorden: mopoete: wit; mopete²: witachtig.
 mo'oeso: geel; mo'oeso²: oeso: gelig.
 morosi: stevig; morosi²: nogal stevig.
 mokora: sterk; mokora²: nogal sterk.

voorbeelden van de op de vorige blz. genoemde werkwoorden, die op deze wyze herhaald worden, zyn verder nog:
 mosarog: leenen; mosaroo²: even leenen.
 mosalg²: i: een beetje mosalei: jong hout kappen voor rysttuin.
 mossi²: ra: een beetje mosaira: schoffelen.
 metondo²: pi: een beetje metondopi: omheining maken.

b. men herhaalt het voorvoegsel en de eerste lettergreep van den stam. Dit komt meestal voor by adjectivische vormen van werkwoorden en van andere vormen.

Beteekenis: 1. verzachte imperatief.
 2. intensivum, zoewel duratief als frequentatief in beteekenis

Voorbeelden van:
 1. more²si: houd stevig vast hoor! (morosi: stevig).
 moko²ra: span je in! (mokora: sterk).
 po'indi: hou 's vast!
 ara²: probeer het eens.
 polo²laha le'esoe: zoek eerst eris.

2. De vorm in het laatstgenoemde voorbeeld kan ook een intensivum zyn:
 polo²lahanoto, taa²poso: cano: hy zocht als-maar, maar hy vond niet.
 pela²mboenoto, taa²pombokokalino: hy jaagde alsmaar, zonder iets te krygen, raken.
 peti²oenoto, taa²po'alonoto: telkens dook hy weer, zonder te krygen. (hier duidelyk frequentatief).
 peti²oenoto, to'oto nolosopo: hy dook (en bleef onder), hy kwam niet weer boven. (duratief).

In het algemeen kan men de beteekenis van de woordherhaling en reduplicatie aldus indeelen:

a. intensieve, onderverdeeld in duratieve, frequentatieve, wederkeerige.
 ase²oleono: den geheelen dag; ase oleo: een dag.
 ,, wingino: ,, ,, nacht; ,, wingi: ,, ,, nacht.
 voorts: polo²lahanoto, pela²mboenoto, mekopoe²: elkaar omhelzen.

b. verzwakkende, verkleinende kracht.
 vb. lai²ka, byngga² bangga, oto², totoono: pop, naast teono: mensch.
 more²si, moko²ra.

c. neemt de functie van een betrekkelijk voornaamwoord over/vb:
 dotoro lako²: de dokter, die is weggegaan.
 anadalo mate²: het doode kind.
 Petoro ari² leeo ikeni: de Bestuursambtenaar, die hier geweest is.
 taa-taa: jang tidak, die of dat niet.....
 laa-laa: jang ada. ,, ,, ,, is.
 owo²se: jang besar. het groote.
 meme'eto: jang hitam: het zwarte.
 momohewee: jang ketjil: het kleine.

REDUPLICATIE

Reduplicatie is de herhaling van één lettergreep. Men kan het een verkorte woordherhaling noemen. Deze herhaalde lettergreep is de eerste van de stam en behoudt als regel zyn eigen klinker. Uitzonderingen zyn er, zooals: wanneer de te herhalen klinker een a is, wordt deze een o, terwyl straks uit de voorbeelden nog andere uitzonderingen zullen blyken.

Voorbeelden van de a, die o wordt, zyno. a.:
 hohakiti: pynigen; o haki: ziekte, pyn.
 mekinokaa: grazen; monggaa: eten; mekaa: byten.

- mekokalia:meokalia:sikali²:iets beurtelings doen.(wederkeerig).
- doemodapa:nu hier,dan daar zich neerzetten,bv.een vlinder. (ling hebben.
- mekokamba:veelzwellingen/zwellingen hebben,een zeer groote zwel-
- loemolako:moeizaam gaan van paslopende kinderen en herstellenden.(tel-
- kens gaan ze weer zitten.)
- menonangi:telkens een poging doen het te winnen.
- mekokalei:het van anderen trachten te winnen door haantje de voorste
- te zyn.
- mololai(Mek.):monggekehawegdoen van veel rimboe,modder van lichaam of
- kleeding.
- mososalai:iets mosala(snel op)doen zyn,byv. ryst,geld,enz.

Van adjectieven wordt herhaald:

- a. de eerste lettergreep van de stam,met de intensieve beteekenis,vnl. de meervoudige: vb. tebebeta:tekeketa:heelemaal gescheurd,on der scheuren zitten(baadje)
- b. het prefix.,met de beteekenis "jang". tetebeta,teteketa: dat gescheurd is. momohewo:het kleine.

par.5.

Functie der reduplicatie.(zie ook vorige blz.)

- a. Verkleining,by substantieven.vb. totoono:pop,naast toono:mensch.
- b. de beteekenis jang,dus vervangt het gebruik van het betrekkelijk voornaamwoord.vb. momowila:het witte. meme'eto:het zwarte. momohewo:het kleine.

c. vorming van verdeelende telwoorden.vb.:

- tereroeo:by tweeën. teoroee.
- telilimo: ,, vyven. teolimo.
- tesisio: ,, negenen,negentallen. teesio.
- tehoaloee: ,, achten. tehoaloee.

Dit zyn Mekonggasche vormen, die staan naast de teo-vormen van het Lakisch.

- d. intensieve beteekenis,met de bekende onderverdeeling. vb.: telolomba:volgaten. mekokamba: onder de zweren. tebebeta:vol scheuren. doemodapa:telkens zich neerzetten.(van een vlinder.)

par;6.

Hebben we hierboven weergegeven de verschillende vormen van woordherhaling,n.l.,volledige,onvolledige en verkorte(reduplicatie,alsmede in het algemeen genoemd de woorden,waarby ze voorkomen en de functie,die ze hebben,nu willen we even nader ingaan op de diverse woordsoorten,waarby ze voorkomen met de functies,nader toegelicht met voorbeelden. De 3 diverse vormen van woordherhaling kunnen we nu verder door elkaar gebruiken.

a. By zelfstandige naamwoorden.

Naast de enkelvoudige vorm komt dan meestal de herhaalde vorm voor.De beteekenis is: verkleining of verzwakking, dus:wat lykt,op wat het GW. aanduidt,een oneigenlyk(e).....,eenin het klein.

- totgone:pop; toono: mensch.
- eno²:halsketting van kralen of ander materiaal of ook van goud,maar dan van ander maaksel dan de---eno:gouden halsketting van bepaald maaksel.
- raha²: schuilplaatsje boven in boom gebouwd,vanwaar men de neushoornvogel met giftige blaasroerpyltjes schoot,naast:raha(Mek): huis.

lai

lai²ka: hut; laikashuis;
kade²ra: stoeltje of wat als zoodanig dienst doet; kaderas: stoel.

Zelfstandige naamwoorden, die alleen in herhaalde vorm voorkomen zyn:
lado²: bel.
lodo²: worm.
tio²: plant, waarvan matten worden gevlochten.
rangga² iwoi: schaatsenrydertje, watertorretje.
wilo²mata: klein vischje.
paa²: kraai.
tawa²: gong.
soepoe²: klein fleschje, waarin medicyn of bezweringsmiddel.

b. Bywoorden.

saa²: herhaaldelyk.
laee²: plotseling of voortdurend.

c. By werkwoorden.

De beteekenis is meestal: meervoudig, genuanceerd in:

1. wederkeerig.
2. frequentatief.
3. duratief (n.l. onafgebroken voortzetten van een handeling gedurende zekeren tyd of volharden ~~bestand~~ in een toestand.
4. intensivum, welke naam we in dit geval willen gebruiken voor werkwoorden, die zoewel een frequentatieve als duratieve beteekenis hebben.
5. quasi; dus: niet echt doen, wat het niet herhaalde woord beteekent.
6. verzachte imperatief.

Voorbeelden: van nummer:

1. mesabe²: a: zich met elkaar bevrienden, mesabea: vrienden zyn.
mekopoe²: elkaar omhelzen; mekopoe: iets omhelzen, ergens de armen omheen slaan.

mehori²: naast elkaar zich bevinden; mehori is niet in gebruik.

By dit geval doet zich een moeilykheid voor, aangezien de wederkeerigheid ook minstens voor een deel in het voorvoegsel me- is te zoeken (zie aldaar). Een eigenaardigheid, die zich op de voorgrond dringt is deze, dat de herhaling een woord geeft, dat de beteekenis vertoont van de handeling, die door het niet herhaalde woord wordt weergegeven, minder intensief of pas beginnend te doen zyn. By mesabea is dit reeds gebleken. Mekopoe heeft, behalve de bovengenoemde beteekenis van iets omhelzen, de armen ergens omheen slaan, ook die van: geslachtsgemeenschap uitoefenen, waarby het verschil in intensiteit met het herhaalde woord wel zeer duidelyk uitkomt.

2. frequentatief.

melosi²ako: herhaaldelyk springen.
me'obrikee: telkens roepen.
kolote²: telkens oplichtend (n.l. van een vuurvliegje).
merenda²nggee karembi: telkens aan den vogelverschrikker trekken.

3. duratief.

lako²ngto: hy ging voorgoed weg (kwam dus niet weerom).
mboele²note: hy ging voorgoed terug.
mate²note: hy stierf (en werd niet weer levend, mate heeft vaak de beteekenis van bewusteloos.

peti²enotoshy dook en bleef onder.

me²o² mebite²ra: al, maar door praten; ook: metoeloe²ra: idem.

iame moliaba ²	laee ² i a laikat	loop niet als maar	zonder nut door het
:: molake ²	::	::	:: (huis.
:: molaa ²	::	::	::
:: mologe ²	::	::	::

4 intensivum.

metiro-ndiro:voertdurend of telkens omlaag kyken.

metitiro:omlaag kyken, zooals van een roofvogel, die op een tak zit.

motiro-ndiro is eveneens dit omlaag kyken van een roofvogel, maar tydens de vlucht. metiro is een uitdrukking, die beteekent:er op uitgaan, een echtgenote te zoeken, terwyl mondiro is:iets beneden zich zien, zooals de roofvogel, die zyn prooi beneden zich ziet:

Laaetekaa motiro-ndiro o kongga;sa pondirone ana manoe, toedoeto

koemamoit: De buizerd ~~kykt~~ steeds maar omlaag (in zyn vlucht); teen hy keek

een kuiken zag, kwam hy omlaag en greep het.

mewoea²oehoe:het steeds of telkens weer spelen van een zuigend kind met de niet in gebruik zynde tepel.

podedeo:luisteren van podea:hooren.

monggikil:kyken van monggil:zien.

5. Quasi;

Uit de volgende voorbeelden zal blyken, dat vele gevormd worden met mombe-, hetgeen al de beteekenis van quasi heeft, zoodat moeilyk voor ieder geval is uit te maken, of de herhaling, dan wel mombe- de quasi beteekenis, aan het woord geeft.

monahoe²:kgken(monahoe) als deel van religieuze cultus.

mombenahoe²:koken door kinderen als spelltje of:by kleine beetjes koken voor massa menschen.

mombemate² zich doodstil houden of niet reageeren op standjes of andere indrukken van buiten. mate:bewusteloos, dood.

mombekini²koe: als een buffel(kinikoe)op handen en voeten loopen

motoeoetoeeroe:mondoeoetoeeroe:liggen zonder te slapen(motoeroek.)

motoeeroe²:een beetje slapen.

mo'iso²:zie motoeoetoeeroe.

mombekaa-nggaa:eten op een tyd, dat men dit niet gewoon is.

mo'anggo²:zoo maar wat mo'anggo:soort liederen zingen.

mosoesce²: ,, ,, ,, mosoescea: ,, ,, ,,

mombeloea²le:doen als een maagd, inleiding en manieren(meisjesspel).

mombehoto²: kinderspel:elkaar met een voorwerp bewerken als by vechten

mombedara²:paardje spelen met pisangbladnerf.

mombelambge²: jagertje spelen.

mombelako²: doelloos rondloopen.

me'orik²ee:roepen, terwyl het niet zeker is, dat de geroepene komt.

molako²: wandelen.

Als ondervorm krygt men die, met de beteekenis:rieken naar...., smaken, naar....

van substantieven:

modonga²:rieken naar donga(hert), n.l. de sterke lucht van de hertebok

mota'i²: ,, ,, ta'i(drek).

mokini²koe:rieken naar een buffel(kinikoe).

modahge²:rieken naar een hond(dahoe).

mokea²ba: ,, ,, ,, zweer(ke'aba).

monggori²: ,, ,, ,, nggori(koelit doea).

Hiernaast staat de beteekenis:een bepaalde lucht hebben, die echter niet uit het GW. is op te maken, zooals in de hiervoor genoemde beteekenis.vb.:

mowoo²:lucht van rottend vleesch.

mo'apa²: minder sterk dan mowoo², byv. de lucht die op een plaats waarneembaar blyft, kort nadat daar iets mowoo² is geweest.

Wordt alleen gebruikt voor dit verschynsel van menschen.

motande²wgeko: als boven, doch voor dieren

mongo²ree²:mongari²: lucht van levende visch.

mosioe²: zoete lucht.

mesisige:momaimami:zoete smaak gemengd met bittere bysmaak.

mokina²a:lucht van lekkere zwarte tabak.

ook ook voor de betekenis: eris doen, wat het niet-herhaalde
aanduidt, dus verzachtende betekenis. vb.:

leee²oesi: kom nog wat hierheen.

rama²hi'isi: idem.

melimba²i a laika: wat in huis rondstappen.

In de eerste twee voorbeelden doet de verkleiningsuitgang het noodige voor de verzachting.

6. verzachte imperatief, dus meer aansporing dan bevel.

toto²ie oepenahoe: denk er om de ryst juist af te meten, als je kookt,
(opdat er niet over, noch te weinig zy).

moro²si: stevig aan maar, hoor!

mokor²ra: span je in, ja?

pongga²ato le'esoe: eet hier alvast wat van (het eigenlyke maal komt
straks pas.)

po'ince²to: drink es wat.

penahoe² tokaa mbera ta tinanggamoet: kook maar door tot je er genoeg
(van krygt.

posale²itokaa ,, ,, ,, :kap ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,

pewala²tokaa ,, ,, ,, : omhein ,, ,, ,, ..

e.

by adjectiva.

De reduplicatie van het prefix heeft de betekenis van het
Maleische "jang".

memerambi: het dichtby, dat of die dichtby is.

momowila: de of het witte.

De woordherhaling kan plaats hebben met:

1. prefix en eerste lettergreep van den stam

2. het prefix deelt niet in de woordherhaling.

Voorbeeld: 1. nime²riri'akone: die hy(zy) liefheeft; met wie hy(zy)
medelyden heeft. Het prefix ni- wordt n.l. nooit geredu-
pliceerd, doch altyd met de volgende lettergreep herhaald.

mosoe²a: die vindt (mosoea).

2. mosioe²: zoet riekend.

me'ahi²: zilt, zoutig.

mososi²: een beetje stevig.

mokora²: een beetje sterk.

mewangoe²ite: de ziekte-toestand is beter (van adellyk iemand)

sala² duidt aan de toestand. liggende tusschen twee normen in, byv.

tusschen gezond en ziek, voldoende en niets, verzadigd-hongerig, ~~z. d. d.~~

Gevolgd door -(i) te wordt het verschil gerekend van de ondernorm af,
byv. sala²ite tiane: zyn buik is wat beter.

Gevolgd door -(i)kaa wordt het verschil gerekend van de bovennorm af,
vb. sala²ikaa topo'oli 50 pikoeloes: het is half werk om maar 50 picol
te koopen (waar ik er 100 nodig heb of gevraagd heb).

Versterkend is de betekenis in telwoorden:

aso²-oleone: den geheelen dag; aso-olee: een dag.

,, wingine: ,, ,, nacht; aso-wingi: een nacht.

in ontkenningen:

tamboeki epoe²ahanoe: er was geen eind aan (byv. zyn geklets).

By klanknabootsing heeft men vaak herhaling van eenzelfde woord, al kan
dit minder goed woordherhaling heeten, aangezien de niet-herhaalde stam
niet voorkomt. vb.

kende²: onregelmatig trappel-of trippelgeluid.

ndoeog²: dof gestamp van sagokloppen of trommen.

koepa²: scherp klikken van soldatenschoenen en houtbykappen.

koeti²: tikken van een krek.

wee²: zwaar gekraak by onvallen van groote boomen.

keere²: ritselen.

sii²: galm by klinken van munten van edel metaal.

noeneengoe: neengoe²: gestamp van rennende kudden.

pepere

C. Samenstellingen, waarin een werkwoord wordt bepaald.

Niet altyd is een substantief met een bepaling, een samenstelling te noemen, doch alleen dan, wanneer beiden tezamen een begrip vormen. Een goed voorbeeld geven groepsnamen met een bepalend woord erachter ter aanduiding van de soort. Vb.

- poendi: pisang.
- poendi pete of poendi tepe: pisang kapok.
- ,, kia: of ,, lambia: wilde pisangsoort.
- ,, soei²: kleine eetbare pisangsoort.
- bite: sirih.
- bite raha: soort sirih.

A. Samenstellingen waarin een substantief wordt bepaald worden onderverdeeld in drie soorten:

- 1e. Substantief wordt bepaald door een adjectief of werkwoord.
- 2e. ,, ,, ,, ,, ,, substantief.
- 3e. ,, ,, ,, ,, ,, uitdrukking, die samengesteld is.

1e. Het bepalende adjectief of werkwoord kan :

- a. onveranderd blijven.
- b. voorvoegsel verliezen.
- c. gepraenasaleerd worden met of zonder prefix.

Voorbeelden:

- a. toono motoo: oud mensch, de ouden.
- kinaa motaha: teerkost, bekal.
- toono dadie: de massa, de menigte (orang banjak).
- toono me'onia: vlotvaarders, onia: klein vlot.
- toono mondondoeri: hengelaars, tondoeri: vischhaak.
- toono mondooEhi: boomenvellers, mondooEhi: boomen omhakken.

- b. watoe poete: witte steen. mopoete (Mek.): wit.
- ,, wila : ,, ,, mowila (Lak.): ,, .
- kasoe toha: hardhout, motoha: hard.
- mancee wila: witte kip.
- dahoe walashond met groote vlekken. pewala²: groote vlekken hebben.
- ,, kori: ,, ,, kleine ,, . pekori²: kleine ,, .
- dahoe eto : zwarte hond, me'eto: zwart.
- dahoe seka: dappere hond, moseka: dapper.
- toeloera langoe: dronkemanspraak, molangoe: dronken.
- onitoe boei: geest die moboeboeiti: mososala: snel de ryst opmaakt.

- c. one mboete: wit zand.
- weeta mbinotise: aangewezen grond (geschiedkundig: district, waarvan het hoofd den hoogsten in den lande moest opvolgen na diens overlyden.
- pinotise: hetgeen aangewezen is of wordt.
- toono nggapa: veel menschen, mokapa: dik.
- lakiwa ndoro: gescheiden man, lakiwa: weduwnaar, toro: leven.
- toono mbondoeEhi: boomenvellers. (Zie beven: mondooEhi: de niet-gepraenasaleerde vorm is voor aanduiding van het weinigvoud; mbondoeEhi: de gepraenasaleerde vorm voor de aanduiding van het veelvoud.)
- sala mbesowia: weg naar het oogstveld, waarlangs de ryst gedragen wordt.
- mosowi: rystsnyden.
- kasoe mbonahoe: hout voor monahoe: koken.
- watoe mbeberia: schryfsteen: lei, pobeeria: schryfplaats.
- dopi ,, ; schoolbord, dopi: plank.
- toono mbetasee: rystplanters, motasee: zaagaten steken voor de rystkorrels.
- toono mboloepai: menschen die met vergif: loepai, visschen.
- toono mbedonga: hertenjagers, donga: hert.

- 2e. Wanneer een substantief door een substantief wordt bepaald, geeft 't:
a. de genitiefverhouding aan, of
b. het tweede lid is bystelling by het eerste.
c. By de "genitivus-possessivus" wordt gewoonlyk het bepalende lid gepraenasaleerd. (zie over genitief-verhouding verder onder: bez. vnmw.)

- a. pamba tahi: kustgebied.
wiwi tahi: waterlyn tusschen zee en strand.
peeri tahi: zeebedem.
weea kasoe: boomvruchten.
tawa kasoe: boombladeren.
woeloe manoe: kippeveer.
raha dopi: planken huis.
tapoe la'oesa: boven aan de trap.
oene laika: het inwendige van het huis.
oeloe kombo: maagstreek.
koro doEke: muizenpaadje.
tondo laika: tado laika: ruimte onder 't huis.
tondo horo: onderkant van de vloer.
- b. bangga laa: boot voor gebruik op de rivier.
hoele donga: lamp voor hertenjacht.
e naha ndo Loewoe: ananas
- c. poe'oe nggasee: boomstam. poe'oe: stam. kasoe: hout.
tawa nggasee: boomblad.
oehoe mboloe: kooksteen. oehoe: vrouwenborst. poloe: kookplaats.
wiwi ndahi: zeestrand.
tonga mbada: grasvlakte. ~~boenggoe/ nggamb~~
boenggoe nggamb: buiten het dorp; het achtergebied van het dorp.
- 3e. Substantief bepaald door een uitdrukking, die zelf samengesteld is:
toono mo'oho donga: hertenstrikker.
pakoeli haki oeloe: hoofdpynmedicyn.
lawi roea make: 4 telbossen by elke 120 rystbossen extra geteld.
,, ndoloe ,, 6 ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
wala mbato ndaroa: pagger van 4 maal 2 staande "stokken als voerschrift
by rystbouw onder bepaalde omstandigheden.
pae ndangge salaka: ryst met goud- of zilverkleurige stengel. tangge) halm,
salaka: zilver.

- B. Samenstellingen, waarin een adjectief wordt bepaald.
1. Samenstellingen van een adjectief met een substantief.
2. ,, ,, ,, ,, ,, ,, deelwoordsvorm v/e werkv.
3. ,, ,, ,, ,, ,, ,, ander adjectief.
Ook hier kan praenasaleering en prefixverlies voorkomen.

- 1e. sala waiha: ongeluk.
sala ta'oe: misgewas.
mosaa oeneno: hy is boos.
mohaki penaono: hy is kwaad of hevig verdrietig.
mopa'i mbosoe: bitter als gal (posoe).
kono haki: getroffen door een ziekte.
,, ndoeoi: in een randjau geraakt.
kona bawo: gunstig bekend.
sala bawo: ongunstig ,,
sako o loetoe: op kniehoogte.
mesioe ndowoe: zoet als suikerriet.
moree: soebi: koorts na injectie of vaccinatie.
,, wiwi: koorts met koude rillingen.
,, wilalo: derde daagsche koorts.
,, bea: andere soort malaria.

- 2e. mate modandi: beloven tot stervens toe.
,, medola: over de vloer staan kyken tot stervens toe.

3e. Adjectief met adjectief samengesteld:
- motaha ndonia:lichtrood, beginnend ryp te worden.
- owose saasala:middelmatig groot.

C. Samenstellingen, waarin een werkwoord wordt bepaald.
1e. werkwoord met substantief.
2e. werkwoord met ander werkwoord, adjectief, enz.

1e. by samenstellingen van een ww. met een substantief, geeft het tweede lid een gelykenis te kennen.
mo'inoe ngginikoe:drinken als een buffel (zeer veel).
me'engge langgai:doen als een man (door een vrouw).
mekondo mbosio:onbewegelyk staren (als een sprinkhaan).
motoeroe manoe²:slapen als een vogel (hazenslaapje).

2e. Wanneer twee werkwoorden op elkaar volgen, staan deze meestal niet in samenstelling. Het laatste is meestal dan het geval, als het een staande uitdrukking is.

monggaa menggekoro:staande eten.
mo'iso mereerehoe:zittende slapen.
koewangoe soele'i:ik zet het onderst boven overeind. (E. par 136)
mo'alo mbehoei:stialetjes wegnemen.

Men spreekt alleen van samenstellingen, als de samenstellende deelen onscheidbaar zyn, en er dus ook geen pre- of suffix tuschen in kan komen. In koewangoe soele'i is -i het gesuffigeerde pronomen personale, dat het object aanduidt. Dit staat achter het bepalende lid en niet achter het transitieve werkwoord, waarby het behoort.

Dit criterium geldt ook, wanneer het ww. wordt gevolgd door een nexus-object. Uit E. pag 92. noot 1) blykt, dat Jespersen in zinnen als:hy kookt het gaar en "ik vind de kooi leeg" niet alleen als object noemt:-het- en -de kooi-, maar -het gaar- en -de kooi leeg-. Het adjectief of telwoord, dat in zoo'n samenstelling op het ww. volgt, vermeldt in den regel, de hoedanigheid, die het object tengevolge van de handeling verkrygt, of de eestandwaarin het zich tydens de handeling bevindt vb:

tia-toloe'i:verdeel het in drieën.
nonahoe memata'i:hy kookt het niet gaar.
noramba monggaso'i:hy slypt het scherp.
banggano no'ongge mororo'i:hy bond zyn boot stevig vast.
nosaroe nda mendeete'e'i:hy vertelde het onnauwkeurig;hy leende het, zonder er op te passen.
nolanggoe morosi'i:hy sloeg hem hard.

Soms komt het bepalende deel voor het bepaalde, inplaats van, zooals regel is, er achter:vb.

koesala mbodea'anggee:ik heb het verkeerd verstaand.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE VOORNAAMWOORDEN.

A. Persoonlyke voornaamwoorden.

De bezittelyke voornaamwoorden zyn niet anders dan byzondere achtergevoegde vormen van de persoonlyke voornaamwoorden. We behandelen hen dus samen met de persoonlyke voornaamwoorden. Men maakt 3 onderscheidingen, en wel:

I. Achtergevoegde, die in 2 soorten worden onderverdeeld, n.l.:

- a. persoonlyke voornaamwoorden als onderwerp en voorw.
- b. bezittelyke voornaamwoorden.

De onder a. genoemde vormen werden gebruikt by niet-vervoegde vormen van het werkwoord.

II. voorgevoegde, gebruikt by vervoegde werkwoordsvormen en futurum-vormen.

III. zelfstandige.

I. Achtergevoegde vormen:

a.		b.
als onderwerp of voorwerp.		bezittelyk.
<u>enkelyvoud.</u>		
1e pers. -akoe		-nggoe.
2e ,, . -ko, -ko'o, -nggo'o.		-moe.
3e ,, . -'i, -o, -e.		-no.
<u>meervoud.</u>		
1e pers. incl. -keito, nggeito.		-ndo.
excl. -kami, -nggami.		-mami.
2e ,, . -komioe.		-mioe.
3e ,, . -iro, -hiro, -hero.		-ro.

Het pers. vnmw. 2e p. enk. kan dus o.a. zyn -ko en ko'o. Ke wordt o.a. gebruikt, wanneer de nadruk op de genoemde werking valt, of wanneer de werkwoordsvorm met -ko wordt gevolgd door een vraagpartikel: mosoeakoki: heb je wat gevonden?....-ko'o wordt gebruikt, als de nadruk op de persoon valt: "laanggo'oto ikitoe? ben jy daar?"

Het bez. vnmw. 1e p. enk.: nggoe kan worden ~~o~~ -koe in de aanspraak tot een eigen kind, ter aanduiding van teedere gevoelens: ooo anakoe, deela!: oeh myn kind toch!

By de datief-vormen van pers. vnmw. komt achter het w.w. eerst het achtervoegsel -ko of -ke (zie par 388 E.) Hierachter wordt weer het pers. vnmw. gevoegd. Vb.

neroepe' ikona	bringt het / my.		
,, ko'o	: ,, ,,	,, je.	
,, kee	: ,, ,,	,, hem.	
,, keito	: ,, ,,	,, ons. (incl.)	
,, kokami)			
,, komami)	: ,, ,,	,, ons. (excl.)	
,, kami)			
,, komioe	: ,, ,,	,, U.	
,, kehiro, kehero	: ,, ,,	,, hen.	

Bovengenoemde vormen, beginnende met -k, zooals: kona, ko'o, enz. kunnen ook gepraenasaleerd worden tot :nggona, nggo'o. Deze vormen komen echter veel minder voor, dan de niet gepraenasaleerde, terwyl ook plaatselyke invloeden hierby in het spel kunnen zyn. Enkele voorbeelden zyn:

te'eninggona: zeg my!

ponahoenggee kinaa: kook ryst voor hem.

ponaanggehero teetolee katiro: deponeer voor elk hunner drie kati.

Het suffix -ko zou ontstaan zyn uit -ako. Overeenkomstig hiermee is het Mal. -kan: -ken: -kon. Van -kon moet in het Lakisch de slot-n wegvallen, aangezien deze taal geen gesloten lettergrepen kent. Echter, in -kona zou men kunnen zeggen, dat de oorspronkelyke slot-n van -kon zou zyn blyven bestaan, waarachter dan de a- van akoe zou gevoegd zyn. Een andere oplossing zou echter zyn, die genoemd wordt in het boek van Dr. E. pag 122, laatste alinea. Daar wordt ondersteld, dat: "aan my of voormy", aldaar vroeger zou geluid hebben: akone, bestaande uit het reeds eerder genoemde -ako en -ne, n.l. het pronomen voor de eerste persoon. Op het eerste gezicht is zeker verwantschap tusschen akone en kona te vinden. Of echter deze oplossing de juiste is, laat ik in het midden.

Ko'o als datief-vorm is misschien vroeger geweest: koko'o, een vorm, waarvan door den tyd het eerste ko- kan zyn afgevallen.

Kee zou geweest -akoi, ontstaan uit -ako en de -i van de derde persoon. (Lees vooral hierby par 388, E.)

Ib. Bezittelyke voornaamwoorden.

daranggoe:	myn paard.
„ moe :	jouw „ .
„ ne :	zyn paard.
„ ndo :	ons „ (inclusief).
„ mani:	„ „ (exclusief).
„ mioe:	uw „ .
„ ro :	hun „ .

(par. 147, B.) Het bezittelyk vnmw. wordt ook gebruikt, waar wy zeggen: "voor", dus:

hoembeeto darano i Toea: waar is het paard voor mynheer? (het is al door hem bereden en wordt geacht, by hem te hooren. Hy is er echter niet de eigenaar van.)

hoembeeto ambahino Sabandara?: waar is het matje voor (niet van) de Sabandara.

Quasi-pleonasme vinden we ook by de possessiva:

- poerino o bele: de bodem van het blik.
- ngisino o dara: de tanden van het paard.
- lolosoeno o bangga: de mast van de boot.

Het bez. vnmw. -no wordt vaak gebruikt, waar in het Ned. een gewoon lidwoord op zyn plaats zou zyn. Dit is het geval, wanneer men dingen noemt, waarbij men direct denkt aan iets anders, waarbij ze behooren of waarvan ze een onderdeel vormen.

- lolosoeno: de mast (lett. de mast ervan);
- ropeno: voorstevan, boeg.
- wanano: de achterstevan.
- galano: het hoofdstel.
- kareno: de voeten, de beenen.

Bywoorden kunnen ook bezittelyke voornaamwoorden krygen:

- lae²nokaa me'oela: meteen stapte hy in.
- haahaa sawatoo'eenggoe: ik deed zeer voorzichtig.
- merarenggoeto lako: ik ging vlug weg.
- mberanoto ikeni: tot hier aan toe.
- meemeenano: de eigenlyke waarheid of toedracht is....
- i lo²loeno 30 roepia: op zyn minst 30 gulden.
- moraroo'akoeto wodo roemoekoeto: ik ben toch al zoo dikwyls by hem geweest.

Tydsaanduidingen werden ook soms van possessiva voorzien:

- oleonokaa nggiro'o: op dienzelfden dag.
- pergamboeinopo: later pas.
- iso²nopo, tahorino leee Walanda: vroeger nog, toen de Hollanders nog niet waren gekomen.

Telwoorden evenzoo:

- teasomani soekoe²: voor of van elk onzer één halve gulden (weinigvoud).
- mendehopoelomioe o see: voor of van ieder uwer 15 cent. (veelvoudsvorm).
- mendeolimomioe ikorseamboelo o doi: idem.

Achter byvoeglyke naamwoorden duidt het bez. vnmw. een gevoelskwestie aan: ik vind het zus of zoo.

- me'itanggoe: ik vind het hoog.
- mohiwoenggoe: „ „ „ klein.
- te'esinggoeto: ik vind het weinig (eig. niet genoeg).
- momeninggoe: ik vind het zwaar (verzet tegen het dragen van zoo'n gewicht)

Achter dowo: met de beteekenis: alleen, zonder iemand of iets anders.

- dowonggoetokaa laa soemakoe: ik ben maar alleen aan het sageskloppen.
- lakotokaa dowomoe: ga toch maar alleen.
- iwoi² downo: lett. eigen water: soort rystebier, ontstaan uit de daarvoor geschikte ryst, waar echter geen water aan is toegevoegd.

achter itoo, met de beteekenis:le. "zelf".

itoonggoe:ik zelf.

towanto itoonggoe:dat hangt van my zelf af; dat maak ik zelf uit.

2e. "ook". powee'akoe itoonggoe:geef my ook wat.

te'eninggehero itooro:zeg het ook tegen hen.

II. Voorgevoegde personalia.

Deze komen voor by:

- a. transitiva.
- b. intransitiva.
- c. telwoorden, enz.

a. by transitiva.

koehoto'i:ik hak het.

oe-----:jy hakt het.

no-----:hy ,, ,, .

to-----:wy hakken het. (incl).

ki-----:,, ,, ,, (excl).

i-----:gy hakt het .

ro-----:zy hakken het.

Indien deze vervoegde werkwoordsvormen met enclitische personalia worden vooraafgegaan door het woordje a(Mor. ka), dan ontstaat de futurumvorm anders omschreven, krygt men dan de beteekenis:dat....., zoodat....., opdat....., totdat.....Vb.:

note'eninggona a keelakoki morongoshy zeide my, dat ik maar moest gaan dragen.

popole'i a nosongga²noki: hak er telkens wat af, toddat het past.

ponohoenggee a nopongga:skook voor hem, op dat hy etc.

notochani'ikona doinggoe a keepko'oli'iki ni'ino o darashy vermeerderde myn geld, zoodat ik dit paard kon kopen.

Het suffix -i in eerderegenoemde voorbeelden is dat van het object, 3e persoon, enk.:hem, haar, het. Men kan natuurlijk ook de andere personalia ervoor bezigen. vb. nohotokamishy hakte ons.

De pronomina, die in deze zinnen subject en object aanduiden kunnen verder in den zin nog nader worden weergegeven, zoodat ook hier weer quasi-pleonasme mogelyk is. vb. nopepate'i i Teea o dongashy doodde het, mynheer, het hert, dus:mynheer doodde het hert. Opgemerkt zy, dat indien subject zoewel als object nog nader worden aangegeven, het subject eerst wordt genoemd. Hierna wordt pas het object genoemd. De nadere benoeming hier besproken, volgt op de voorloopige aanduiding door het vnmw.

noponahoenggomami inano i Seko mokera:zy (n.l. de moeder van Seko) kookte voor ons de ryst stevig, hard.

nokaa'akoe mboe iwoishy beet my, n.l. een krokodil.

b. intransitiva:vb.

nopo'iso ase wingishy sliep een heelen nacht.

nolako i kambo:hy gaat naar het dorp.

c. by telwoorden.

De telwoorden worden in dit geval in den vervoegden vorm gezet, vooraafgegaan door het aangehechte pers. vnmw.

kipe'ono mboengga:wy aten met ons zessen.

ipembio:met zyn hoevelen zyn jullie? voor weinig personen, 3, 4, of 5.

imbembio: idem , maar van meer personen, ongeveer 10 of meer.

inako	:ik
inggo'o	:jy
lee iee	:hy
inggito	:wy (incl.)
inggami	:wy (excl.)
inggomioe	:gy
ihiro	:zy

Deze zelfstandige vormen worden gebruikt:

- 1e. als het pers. vnmw. het eenigste of hoofdbestanddeel van den zin uitmaakt, bv. als antwoord op de vraag: "Wie is daar?", zegt men: inako.
- 2e. in afhankelijkke zinnen:
ke ni'inggami iee, ki'oki ke kilako: wat ons betreft, wy zullen niet gaan
- 3e. by het nadruk leggen op de genoemde of personen, ter onderscheiding van anderen:
inggomioeto momopoea: zyn jullie verdwaald geweest?, waarop kan worden geantwoord: ki'okino inggami: niet wy (waren dat) (ki'okino: boeken.)

Vaak wordt de zelfstandige vorm na een vervoegde werkwoordsvorm geplaatst voor het aangeven van het onderscheid met een ander of iets anders:
ki'oki ke koelako inako: ik ga niet (misschien een ander wel).

BYZONDERHEDEN omtrent het spraakgebruik der verschillende personen.

a. 1e persoon, meervoud.

Dit pers. vnmw. komt voor: inclusief en sluit dan de aangesproken persoon in, terwyl by exclusief gebruik deze wordt uitgesloten.

De inclusieve vorm moet echter niet altyd met ons of wy vertaald worden, doch kan vaak beteekenen "men", voor welke beteekenis de incl. vorm de eenigst gebruikelyke is. bv.

tewali'iki topongga mboc iwoi? kan men krokodillenvleesch eten?
takeanopo a totewali mondondoeri, ke nolaanggi paani: alleen dan kan men visschen, als er aas is.

Dit geldt ook voor het bez. vnmw. vb:

ke nonio pe'eka i laikendo, ke notewali totaa powoelekee:
als een persoon in iemands huis opklimt, mag men niet nalaten, hem pruingerei aan te bieden.

Deze vorm wordt dus gebruikt by algemeen geldende regels. Een man kan zelfs op deze wyze spreken over specifiek vrouwelyke bezigheden:

ke topo'oehoei anando, lamoto pe'iso: als men zyn kind zoegt, moet men niet slapen.

Ons men, slaande op bepaalde personen of voorvallen in een verhaal, kan men niet op deze wyze weergeven. Hiervoor wordt de 3e persoon mv. gebruikt.

De 1e pers. incl. wordt ook vaak gebruikt als men den aangesprokene of anderen ook in het gesprokene wil betrekken, vooral by een bevel of verzoek, vb.:

pele'osoekoitoto inggo'o doki: zeg, loop jy vóór my uit (lett. vóór ons uit)
ale'ikeite ringgi woelaame, a tekikii'ishi: haal je 20-dollarstuk eens voor me, opdat ik het zie. (lett. haal je 20-dollarstuk eens voor ons opdat wy het zien.)

b. 2e en 3e persoon meervoud als beleefde vorm voor het enkelvoud.

Tot of over leden van een hoogen of hoogeren stand sprekende, neemt men den enkelen persoon met het pers. vnmw. van het meervoud, vb.:

O, Toea, koelaa leee mowawekomioe kaloekoe: Mynheer, ik kom U een klapper brengen.

Ke nohende inggomioe, Toea: als U het nu was, Mynheer!
Lakokomioeki, Kapita? Bent U gegaan, Kapitan?

Als bevestigend of ontkennend antwoord op een vraag, kan men in beleefden vorm aan een persoon antwoorden: lee of ki'oki, inggomioe: Ja, dan wel: Neen, Mynheer, Mevrouw, enz.

Ook voor den 3en persoon geldt dit. Op de vraag: Mbeelahano golo²no

Mokole: waar is de dolk van het Districtshoofd, kan men antwoorden:
Ariakoeto waweekhero: Ik heb hem al naar hem toegebracht.
Ons: "EEd." is: "ihiro"; zoo wordt ook over God gesproken.
Zyne Koninklyke Hoogheid: ihiro o Rada.
de Heere God: ihiro Omboe Ala.

- c. Meervoudige pers. vnmw. gevolgd door een substantief of eigennaam. In dit geval dient het substantief of de eigennaam om den persoon of de personen te noemen, die behooren by dengene of datgenen, wat met de enkelvoudsvorm had kunnen worden aangeduid. Zegt mentingami, dan beteekent dat: ik en één of meer anderen. Deze laatste(n) wordt of worden in dat geval nader aangeduid. Zoo ook: inggomioe: jy en anderen, ihiro: hy en anderen.
Vb. inggami i Ama is letterlyk vertaald: wy Vader. Dit wy is, zooals boven vermeld, gelyk aan: ik en een ander, zoodat de zin wordt: ik en een ander (n.l.) Vader, of korter: ik en Vader. De veelvoudsaanduiders is me-. Vb.: me'ingami i Toea: wy (velen) met Mynheer.
Ook de inclusieve vorm kan aldus voorkomen: me'inggito anakishako: ik (als anakia zynde) met myn mede-anakia's.

Inggomioe is volgens bovenvermelde methode te omschryven als: gy en een of meer anderen, zoodat: inggomioe kapala beteekent: gy of jy en het dorpsheofd. Er is dus sprake van 2 personen. Zyn er meerdere, dan ook hier weer de me- vorm: me'inggomioe kapala.

De 3e persoon meervoud volgt ook deze regel en beteekent dus: hy en één of meer anderen. Vb.:
Iaaito meo'alo i Wiwirano, a rotaposoea i Pombili: My naderde de kampong Wiwirano, toen hy Pombili ontmoette. (Let op ro- van/ de meervoudsvorm.)
Hieronder nog enkele voorbeelden voor de bovengenoemde personalia: mate'ito i Tii meo'anaro: Tii en haar kind zyn dood. In geval van veel kinderen zou de vorm zyn: imbeo'anaro.
ikeni pedoeloe mbonggaaha'amami i Toea: hier is de plaats van het sameneten van my en Mynheer.

De beteekenis voor ihiro van: hy en één of meer anderen kan worden vereend tot: "hy en de zynen".
meihiro i Toea: Mynheer en de zynen (n.l. zyn gezin of zyn reisgenooten o.i.d.)

By het tezamen noemen van twee of meer personen gaat het pers. vnmw. 3e pers. vooraf, waardoor het voegwoord en wordt onnodig gemaakt.
Vb. Inae disiterhako laambone? wie zyn de districtshoofden van het bovenstroomgebied? antwoord:
naa, ihiro i Oemara, i Pombeoe, i Soele. Oo, dat zyn: Oemara, Pombeoe, en Soele.

Het zelfstandig pers. vnmw. 3e persoon enkelvoud "iee" heeft ook de beteekenis van het zelfstandige dat, die, deze of dit. Meestal wordt het echter gevolgd door een partikel, als -kas, -to, -po.
Op de woorden: Repende'eni oetelotoe bara: Zy zeiden, dat je een of ander lichaamsdeel gebroken had" kan de aangesprokene antwoorden:
"Ieito a koetas tepelake of telako'ako: Dat is het, dat ik niet loopen kan."
Ieepe a koe'ongge lake: dan pas zal ik gaan. Dit dan beteekent eig.: ald dat zoo is, n.l. het aanbreeken van een afgesproken tyd, de vervulling van een gestelde voorwaarde.

Enclitische vormen der achtergevoegde personalia.

Deze werden boven reeds genoemd, doch de wyze van achtervoegen moet nog even nader worden besproken. Allen komt hiervoor in aanmerking het pers. vnmw. 3e pers. De achtervoeging in het algemeen werd boven reeds aangegeven, doch nog niet uitgemaakt, wanneer een der drie vormen van de 3e pers. enk., n.l. i, e, of o moet worden gebruikt. Voor een deel wordt

dit bepaald door de slotmedeklinker, van het ww, waargracter het pers. vnmw. staat, terwijl sommige werkwoorden meer dan een vorm hebben.

Werkwoorden met slotmedeklinker -a krygen het pers. vnmw. -i en -e.

..	-e	-i	..	-e.
..	-i	-i	..	-o.
..	-o	-i	..	-e.
..	-oe	-i	..	.

Voorbeelden:

Slotmedeklinker	<u>-a:</u>	laaste	laaito
		kaaeto	kaaito
..	<u>-e:</u>	eheeto	eheito
		soembeleeto	soembeleito
..	<u>-i:</u>	koemii'i	koemio
		soemodoli'i	soemodolio
..	<u>-o:</u>	roemongoE	roemongoi
		noloso'i	nolosoE
..	<u>-oe:</u>	nosoeso'i	
		nopoepoe'i.	

Bovenstaande regel is de algemeene, waarop de praktyk misschien wel uitzonderingen op zal geven.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

II. AANWYZENDE VOORNAAMWOORDEN (B. par 170.)

De aanwyzende voornaamwoorden in het Lakisch kunnen door een bepaalde omstandigheid of functie vaak niet vertaald worden met het eigelyke, gelykwaardige Hollandsche woord ervoor. Zoo wordt dikwyls een Lakisch aanw. vnmw. het best vertaald met ons gewone lidwoord. (verg. Maleisch). Waar we letterlyk deze of die zouden moeten vertalen, is de beteekenis eigenlyk "hier" of "daar." Zoo is ook vaak het Lakische "waar" de bedoeling voor ons, "welk" .vb.

mahi²na)
ori²aho) pakoelinggoe itoonggoe? letterlyk "waar is myn medicyn? De keus is echter maar tusschen twee flesschen, die beide op tafel voor den spreker staan en door hem gezien worden, zoodat de goed-Hollandsch vraag zou luiden: welke is de myne (n.l. myn medicyn) .?

De aanwyzende voornaamwoorden worden in vyven verdeeld en wel in 3 personen, n.l. 1e, 2e en 3e persoon, waarby de 3e persoon is onderverdeeld in drieën, n.l. even hoog, lager of hooger dan de spreker. Met de persoonsindeeling is dan bedoeld, dat het aanwyzend voornaamwoord van den 1en persoon aangeeft, dat het aangewezen voorwerp zich bevindt in de nabyheid van den spreker, de 2e pers.: dat het zich bevindt in de omgeving van den aangesprokene, terwyl de 3e persoon aanduidt, dat het aangewezen is op een plaats, die niet onder 1e of 2e persoon is onder te brengen.

Aanwyzende voornaamwoorden kunnen ook dienen voor de aanduiding van tyd, zoodat de beteekenis overdrachtelyk is. De omstandigheden en bedoeling geven aan welke persoon gebruikt moet worden. Vooral in verhalen wordt deze vorm gebruikt, om aan te geven, dat men op een bepaald punt is aangekomen. De beteekenis kan dan vaak causaal zyn, zocals blyke uit het volgende voorbeeld: tydens een woordentwist komt het zoover, dat de beleedigde party het niet meer uithoudt en wel vnl. door de laatst geuite opmerking van de tegenparty, waardoor hy opstaat, om handtastelyk te worden. "Ikireto ona a nopelonggo i Hano: teen stond Dinges op, terwyl ikiro beteekent: daar.

Aanwyzende voornaamwoorden kunnen staan by:

Aanwyzende voornaamwoorden kunnen staan by:

zelfstandige naamwoorden: o dara nggoea'o tewewe'ito: dat paard (z'n hals-touw) is (om den boom) gedraaid geraakt.
doinggooe nggiro'o, iamo aleekon: dat geld van my moet je niet wegnemen.

persoonlyke voornaamwoorden:

tonggo inakoe ni'ino: wat my betreft (sterke nadruk op my);
ieepo nggiro'o: toen pas. léé iee: pers. vnmw.: het, dus eig.: pas toen het dat was.

eigennamen: i Gagi nggiro'o: Gagi, die (waar we het zoeven over hadden).
Ook met zekere bysmaak: o, o, die Gagi toch! (meewarig).
Gebrek aan respect, soms minachtend: o Gagi, (bedoel je) die?

Ze kunnen ook voorkomen als equivalenten van een substantief, al zyn de bovengenoemde aanw. vnmw., die strake onder I nader zullen worden behandeld, eigenlijk byvoeglyk. Met is in het volgende voorbeeld a.h.w., of het substantief, waar het vnmw. by hoort, is verzwegen, vb.
Ariropo mebitara nggiro'o: toen zy klaar waren met spreken (met) dat (hun gesprek).

De eerder genoemde verdeeling in personen geldt voor de diverse soorten aanw. vnmw. Het Lakisch heeft 5 verschillende soorten aanw. vnmw., terwyl soort X I nog een sub-vorm heeft.

Deze 5 soorten, verdeeld naar de personen zyn als volgt:

	I	a	b	I) A.	c
1e pers.	ni'ino	nikaa	ni'ihaaano		ni'isix'ino
2e pers.	nggitoe'o	nggitoeekaa	nggitoe'oehaano		nggitoeoesi'ino
3e p.	(even hoog nggiro'o	nggirokaa	nggiroohaano		nggiroosi'ino
	lager nggoea'o	nggoeakaa	nggoeashaano		nggoeasi'ino
	hooger nggita'o	nggitakaa	nggitaahaano		nggitaasi'ino

	II	III	IV	V
	ikeni	(ramahi niramahi)	laramahi	ikeni ramahi
	ikitoe			
	ikiro	nimoene	lamoene	ikiro moene
	ikoea	niminaoe	lamina'oe	ikoea mina'oe
	ikita	nimbone	lambone	ikita mbone.

I. De aanwyzing van een persoon of voorwerp kan op tweërlei manieren gebeuren, n.l. zoewel door het voorwerp zelf, als wel alleen de plaats, waar het zich bevindt. Wordt het voorwerp door den spreker gezien, dan wylt hy het aan door het aanw. vnmw. volgens vorm I; ziet hy het niet, dan duidt hy de plaats aan, door het bywoord van plaats (vorm II). Men vergelyke hiervoor het Maleische ini en itoe, dat het voorwerp aanwylt met disini en disitoe, dat de plaats aanduidt. In het laatste geval dus zoeke de vrager aan de hand van de plaatsaanduiding, waar het voorwerp is.

De aanwyzende voornaamwoorden dienen niet alleen voor het aanwyzen van substantieven of huns gelyken, maar ze staan ook op hetgeen gezegd is. Ook op hetgeen gezegd gaat worden. Voor het eerste wordt de eerste persoon gebruikt, voor het laatste de tweede.

De aanw. vnmw. kunnen ook -ro achter zich krygen, ter aanduiding van de pluralis vb.:

ni'inoro pera selonggoe: dit zyn myn moedervlekkens;

nggitoe'oro ona mbeliliwotoeano wotoeloemoe:dat zyn je puistjes.
De 2e en 3e persoon van no. I komen ook voor zonder de slot-'o en in-
den dan, evenals de II³-vorm de plaats aan, waar een voorwerp zich be-
vindt, terwyl men deze plaats niet ziet. In gedachte is de plaats echter
wel duidelyk bepaald en wordt soms ook nader genoemd. Dezelfde vorm,
doch de volledige, dus met -'o duidt aan, dat spreker het voorwerp
wel ziet.

mbeeto pisonggoe?:Ma nggitoe'o perasi: waar is myn mes? wel, da a r
immers!(degene, die antwoordt, ziet het mes wel.) Ziet hy het niet, doch
ziet byv. wel het boek, waar hy weet, dat het mes onder ligt, dan antwoordt
hy: laikaa ikitoe(II³). Zyn plaats noch mes zichtbaar, doch de plaats wel
bekend en als een eenheid beschouwd, dan is het antwoord: laikaa onggitoe
i lamari: het is daarginds in de kast. De plaats kan overigens wel als
eenheid beschouwd worden, doch voor een zoeken naar een klein voorwerp
toch nog zeer groot zyn. Weet men dus in een kamer niet verder de plaats
aan te wyzen, of het n.l. ligt in een kist, op een kast, een tafel of
waar dan ook, dan luidt het antwoord: laikaa ikitoe i rapi. (II³).

Deze vormen slaan op plaatsen of terreinen, die voor het begrip van
den Lakiër een eenheid vormen, bv. kamer, huis, dorp. Land valt hier
echter niet onder.

De genoemde achtergevoegde -'o duidt misschien op de 3e persoon:
maa nggitoe'o: daar is het.

Zocals ook later nog zal blyken, moeten we de beteekenis van de
3 soorten der 3e persoon zeer voorzichtig bekyken. By de aanduiding:
even hoog denkt men onmiddellyk: even hoog als wat? zoo ook met hooger
en lager. Dit even hoog is niet zuiver te onlynen. Men kan nemen: ooghoog-
te, dich dit is te begrensd. Het is: binnen oogbereik, doch waar ligt de
grens daarvan? Daarby doet zich voor, dat iets duidelyk boven ooghoogte
ligt, en toch het woord voor-even hoog- krygt, omdat het zich op eenigen
afstand van den spreker bevindt. Zyn hoofd of oogen behoeven maar weinig
van de horizontale richting te veranderen, om het voorwerp te zien. Be-
grypelyk is, dat met geen gradenboog is aan te geven, welke hoek de
scheiding vormt tusschen even hoog en hooger of lager. Het hooger of
lager geldt altyd, voor het boven zich of onder zich bevinden, byv. wat
in een huis op het zoldertje boven ons ligt of zich onder het huis,
onder de vloer bevindt, waar wy zitten. Dat de begrenzing der verschillen-
de terreinen vaag is, moge blyken uit de oneenigheid die over deze be-
grippen onder de Lakiërs zelve heerschen.

De aanw. vnmw. van serie I worden zelfstandig zoowel als byvoege-
lyk gebruikt, terwyl, wanneer ze gebruikt worden voor een reeds genoemde
persoon of zaak, het pers. vnmw. ook voor het bedoelde woord kan komen.
vb.: mbeeto padenggoe? laaeto ni'ino!: waar is myn kapmes? hier is het!

.. koloenggoenggoe? maa nggitoe'o pera: waar is myn kalkdoos?
wel, daar immers (daar by jou)!
ki'oki eekii'ikona daranggoe? taa koemii'ijo hapo pera nggiro'o?
heb je myn paard niet gezien? zou ik het niet gezien hebben, wat
is dat (daar) dan?

byv.: Toono ni'ino, ki'oki nomeehaki: deze man is niet ziek.

Toemoe nggitoe'o hoelaa menggaecto? dat litteeken daar van je
heb je zeker al lang?

voóргеplaatst: ... nilakonoto oemala'i nggiro'o o dara: steen ging hy dat paard
(waar we we het over hadden) halen.

De oorspronkelyke vorm van ni'ino moet zyn: nice, welke vorm nog bekend
is in: ingoni nice en hende nice, beteekende: tegenwoordig (pada masa ini).
De beteekenis is echter niet gelyk aan hende ni'ino: op deze wyze (begini),
en hende nggiro'o: op die manier (begitoe).

sina hende nggiro'ono, to'oto ke koe'ehepo: als het z o o staat, wil ik
niet meer.

hende ni'ino kan ook beteekenen: nu, op dit tydstip (sekarang ini).

hende nice beteekent ook: gerekend van nu af, of: over zooveel nachten, dus
geplaatst na aanduiding van zekere tydruinte, vb.

laa itoloe hende nioe, keto leoe "kapala wila": over drie dagen komt de
"Witte boot".

ipato:	vier dagen
blima:	vyf
inomo:	zes
ipitoe	zeven
ialoe	acht
isio	negen
poelo'a	tien.
aso woela	een maand

enz. enz.

Deze vorm begint by drie nachten; met twee nachten is deze vorm niet mogelijk.

I-A. Van de in serie I genoemde aanw. vnmw. kan van de le persoon 'ino en van de overige personen 'o wegblyven, als een partikel wordt achtergevoegd. De beteekenis van GW. (grondwoord) plus partikel wordt dan door die van het partikel mede bepaald, zooals wel vanzelf spreekt. Deze partikels kunnen zyn: -kaa, en die ~~hoox~~ van de vergrootings- of verkleiningsuitgang.

a. Kaa. Het partikel kaa duidt aan: het zich bewegen van een voorwerp in de richting van den angesproken persoon. Niet altyd echter is dit zoo. Het kan ook slaan op een voorwerp in rust, maar dat pas in beweging is geweest in de richting van den spreker, met het doel, zich verder in die richting te bewegen, omdat het voor den spreker bestemd is in de ruimste zin van het woord. Ja, de zin van beweging kan zoo verdoezeld zyn, dat de oogen allsen van den spreker zich in de richting van het voorwerp bewegen.

Kaa wordt meestal nog voorzien van het partikel -to, alhoewel dit niet noodzakelyk is en afhangt van de bedoeling.

nikaa soeranggoe, Toea: hier is myn brief, Mynheer.

op iemands vraag om een sirihsblad voor zyn pruim, kan men het hem geven met een zeker keelgebrom:hm, maar beleefder vorm is, het hem toe te reiken of te schuiven en zeggen: nikaato: hierzoo.

Het verschil tusschen nikaa en nggirokaa is niet altyd even duidelyk weer te geven. In beginsel zou men kunnen zeggen, dat, indien het bedoelde ~~hoox~~ voorwerp nog dichtter by den spreker, dan by den angesprokene is, hy: nikaa zal zeggen, terwyl in geval het zich dichtter by den angesprokene bevindt, het :nggirokaa wordt. Er zyn echter andere omstandigheden, die een woordje meespreken, zoo o. a., of de afstand tusschen spreker en angesprokene groot of klein is.

De 3e persoonsvorm is weer die, welke aanduidt, dat de spreker er niet dichtby is en het voorwerp uit een andere, dan zyn richting komt. Van uit een andere richting, dan de plaats van den spreker, begeeft zich een hond naar den angesprokene; dan kan hy zeggen: nggirokaato o dahee, Toea: daar komt een hond (naar U toe), Mynheer.

De beteekenis :hooger en lager, zooals geldt voor serie I is dezelfde als die voor serie I-A-a. Opgemerkt diene te worden, dat delaatste vorm, n. l. nggitakaato weinig in gebruik is en meestal wordt vervangen door: nikaato (verg. de samengestelde vorm: nikaato ramahi laa toemoehangako: daar komt (hy) deze richting uit, afdalende.

b. Het zoeeven genoemde vergrootingspartikel, dat kan worden achtergevoegd, bestaat uit een klinker, gelyk aan de slotklinker van het voorafgaande woord en verder -ha, dus: iha, aha, eha enz. Deze vergrootingspartikel wordt voor gebruik achter aanwyzende vnmw. verlengd tot -.haano. Ze hebben dus eig. dezelfde functie als serie I, maar met vergrootende kracht, dus duiden voorwerpen aan van groote afmetingen, gerekend ten opzichte van normale maten.

Ook heeft deze vorm figuurlyke kracht: Men wordt byv. tot vervelens toe aangezet tot weggaan of gaan werken, waarna men tenslotte uitbarst: ni'ihaano moene ke koe'onggo lako, tabeano ke ropagadiakoe: dat eeuwige gezeur dat ik gaan moet; ik ga dan pas, als men my loon geeft.

e.- Ook de verkleiningsuitgang 'isi wordt verlengd tot 'isi'ino, wa- by hetzelfde geldt als van 'ihaano, wat betreft letterlyke en figurly- ke kracht.

Ana dahoe'oesi: een klein hondje.

Ni'isi'ino ana dahoe: Hier heb je het kleine hondje of jonge hondje. Heeft men byv. iemand een hond beloofd van groote afmetingen en komt hy het dier halen en komt tot de ontdekking, dat de afmetingen maar nor- maal zyn of zelfs daar beneden, al kan hiet dier toch in geen geval bepaald "klein" genoemd worden, dan kan zeggen: Waar is nu de hond, die je me beloofde? om tot antwoord gewezen te worden op bovengenoemd dier. Dan zal hy antwoorden: Peeoe, ni'isi'ino? Och menschen, zoo'n hummel? met de bymaak van: Noem je d a t een groote hond? 't Mocht wat. "De hond is inderdaad niet klein te noemen, maar valt spreker tegen, na de groote voorstelling, die hy van het dier gemaakt had.

Om even vooruit te loopen op serie V met haar samenvoegingen van aanw.vnmw. van de vorige series, volge hier een voorbeeld van een sa- menvoeging of vermenging van de ondersoorten a en c van I-A.

Ni'isikaa'ika ona anadalo mopoea: hier hebben we eindelijk of waarempel het joch gevonden. Het kind behoeft voor de aanduiding met 'isi heele- maal niet zoo klein te zyn, maar het is de gewaarwording van het terug- vinden na soms langdurig en angstig zoeken, die in deze vorm wordt neergelegd.

Serie II. Bywoorden van plaats.

Deze duiden aan de plaats, waar een voor- werp zich bevindt, terwyl het voorwerp zelf niet gezien wordt. Wanneer hier gezegd wordt: duiden de plaats aan, "dan moet onder plaats worden verstaan: een plaats of terrein, die voor het bewustzyn van den Lakier een eenheid vormt, bv. kamer, huis of dorp. Land valt hier niet onder.

Wat betreft de aanduiding van de gevraagde plaats, geldt, dat ook van deze plaats niet zeker is, of die al dan niet gezien wordt. Deze kan nader worden aangegeven, zooals in het voorbeeld onder serie I werd genoemd: Laaito ikitoe i rapi.

Somsige der byw. van plaats kunnen ook als tydaanduiding worden gebruikt

ikiro mosoea'i, ikiro ki'oki: soms vindthy het, soms niet, of: nu verdient hy eens wat, dan weer niet.

Ook kunnen ze een causaal verband aangeven, dat echter in het Ned. door een byw. v. tyd wordt vertaald:

ikitoeto'ona a nepinepate: toen werd hy gedood. Daaraan vooraf is echter gegaan een opgaaf van redenen, desnoods in verhaaltrant, doch zoo, dat de betekenis duidelyk is van het causale verband tusschen het eerder en het later genoemde.

De byw. v. plaats kunnen ook possessive infixen krygen by het aan- wyzen van een plek op eigen of andermans lichaam. Dit kan zyn, om aan te geven, waar iemand pyn heeft of gewond is, hoe diep men door het water heeft geleepon of hoe hoog de ryst staat (als dit tenminste een punt is, waarvoor geen vaste uitdrukking is). vb.:

mohaki ikeninggoe: ik heb h i e r pyn (eig: myn dit doet pyn). Hier- by wordt dan aangewezen, waar de pynlyke plaats is.

mohaki nindamahinggoe: idem, maar dan is de plek grooter of minder ruim omschreven. Hiervoor wordt dus een vorm van serie III gebruikt.

sako ikeninggoe paeno: zyn ryst staat (in hoogte) by my tot hier (eig. tot myn hier), waarby de hand ergens een plaats op het lichaam aanwyst om die hoogte aan te geven.

sako ikirone of ikitoeno nep'eika iwoi: tot zyn d a a r steeg het water, waarby dus eens anders lichaam dienst doet voor maat.

Ikiro en ikitoe kunnen in óenzelfde geval gebruikt worden, wanneer het gaat om éenzelfde voorwerp of plaats. Worden echter twee verschillende voorwerpen of verschillende afstand zynde aangeweze, dan krygt het dichts- byzynde i k i t o e, het verder afzynde i k i r o.

niramaikaato:daar komt het aan.Het bedoelde object is echter nog niet zichtbaar.Men ziet byv.aan het bewegen der glagahstengels of de pluimen ervan, dat een jachtbuffel zich in sprekers richting begeeft, waarop deze kan zeggen:niramaikaato pinelamboe,te'embe laa soesoe^o boebee.

Sommige dezer vormen kunnen een possessivum achter zich krygen, zoo als reeds bleek onder II. Een voorbeeld is:mohaki ikeni ndamahinggoe: ik heb hier ergens of in deze heele streek van myn lichaam pyn.De plaats wordt hierdoor vager aangeduid,dan door woorden uit serie II.

mokokato nindamahinggoe:hier in de omgeving heb ik jeuk(ergens wordt een plek op het lichaam aangewezen).

ikiro-nggiro: daar ergens, ook wel: nu en dan of: soms.ikiro-nggiro i tinoemba lahaanggoe noemaa i o woha: daar in het uitbouwsel aan de zykant van het huis heb ik de ryst neergezet of opgeborgen.

ikeni nioo i woeta Ndolakihier in het Lakiland.Deze vorm met de volgende,n.l.ikitoenggitoe,ikoea nggoea en ikita nggita worden vooral veel gebruikt in het Konawe-gebied.

ikitoe nggitoe i rapi lahanggoe koemi'iko' po'embiamoe:daar ergens in het kamertje heb ik je sigaretten zien liggen.

ikoea nggoea i palakore lahaanggoe noemaa iwoi:daarginds aan het voeteneind heb ik het water neergezet.

ikita nggita / i ooloea lahaano boeroeanggoe:daar in het achterhuis staat myn kleerenkist.

De stamwoorden van III n.l. ramahi,moene, mbone en minaoe komen ook zoo voor.(zie boven).De samenvoeging is:

ikiro moene of, indien nog verder in die richting:ikitoe moene,byv.:

ikitoe i woeta Walanda :ver weg in Holland.

ikoea minaoe i Kendari (gerekend vanuit Lamboeia.)

ikita mbone i Kolaka (,, ,, ,,)

Maatoe is ook de aanduiding van een niet nader begrensde plaats,alhoewel voor de gedachte de betrokken plaats wel aan zekere grenzen gebonden is.Iemand vraagt my byv. even by hem te willen komen,terwyl ik momenteel geen tyd heb,doch hem straks even zal gaan bezoeken. Ik stuur de man alvast terug naar huis of in elk geval,naar de plaats, waarhy my wil hebben en ~~of~~ straks ook zelf zal zyn,met de woorden:Moeloetokaa le'esoe,ninggiropo a koemaatoe:Ga maar alvast terug,zoo meteen kom ik wel(daar waar je my hebben wilt en je my wacht).Dat de aangesprokene is op de plaats, waar hy my hebben wil,is voorwaarde voor de maatoevorm.De beteekent dus zoiets als:Ik kom zoo by je(in je huis, rysttuin of waar dan ook.)Is de man straks niet op de plaats,doch komt even de vraag doen,terwyl hyzelf zich naar een andere plaats begeeft,dan kan myn antwoord zyn

ninggiropo a koe'ene:zoo meteen ga ik er heen(richting bovenloop).
,, ,, ,, 'inace: ,, ,, ,, ,, ,, ,, (,, benedenloop).
,, ,, ,, lake: ,, ,, ,, ,, ,, ,, (onverschilling welke richting, als het maar dichtby is.)

Laikaan nimatoe mancoemoe:je kip is daar ergens,bv. op het erf,waar men verwachten kan, dat de kip zich zal bevinden.Misschien zag spreker het dier zoeeven,maar weet nu niet precies, waar het dier zich bevindt. Lag het dier zoeeven zich te koesteren in de zon en kan verwacht worden, dat het dier er op het oogenblik van de vraag nog ligt,dan kan gezegd worden:laikaan ikitoe:Die is daar.

In bovengenoemd geval is duidelyk, dat de aangesprokene zich niet op de plaats bevindt of behoeft te bevinden,die wordt aangeduid met maatoe, zoodat de eerder genoemde regel van verbonden te zyn met de aangesprokene niet opgaat.Hier is echter zeer wel mogelyk, dat de bedoeling is, dat de vrager met zyn gedachten op die plaats vertoeft of zich gemakkelyk daarheen zal verplaatsen, omdat hy het dier aldaar verwacht.

De indeeling van de aanw. vnmw. in 3 personen met de onderverdeling van de 3e persoon in even hoog, hooger en lager verdient nog nadere bespreking, want vaak klopt de voorstelling niet met de werkelykheid, althans niet geheel.

In de eerste plaats beteekent boven en beneden: bovenstrooms en benedenstrooms of in die richting. Is er van het volgen van een rivier-richting geen sprake, doordat bv. de weg haaks op de rivierloop staat, dan gelden de namen ~~hooger~~ hooger en lager ook zuiver voor hooger en lager gelegen punten.

De aanduiding "lager" by stroomafwaarts gaan houdt op by de mond, want voortgaande in dezelfde windrichting volgt men de rivierloop niet meer.

In een huis worden bepaalde richtingen met een vast woord aangeduid. Deze konden zulke vaste uitdrukkingen krygen, omdat vroeger de huisbouw altyd op dezelfde wyze plaats vond, wat het richting zoeken betreft. De zèn meest n.l. altyd dwars over het huis gaan, zoodat de lengteas, loopende van de zyde, waarin de deuropening was naar het achterhuis, altyd Noord-Zuid liep. In huis staande met het gezicht naar de deuropening gewend, was de deur en trap aan de rechterhand en de kookplaats links.

Voor zoover een deel van de vloer hooger werd aangebracht dan het overige deel, was het hogere hetgeen in het achterhuis lag, alwaar men gewoonlyk sliep en waar men dan lag, met het hoofd naar de wand en de voeten naar de deuropening. Het achterhuis heet: ooloea en krygt als aanw. vnmw. ikita, want het is hooger. Het gedeelte van het huis met de lager gelegen vloer, in het midden geheeten: tonga laika en verder in de richting van de trap overgaande in: tapeela'oesa kreeg als aanw. vnmw. ikoea, omdat het lager lag. Deze namen orienteeren dus heelemaal niet aan een rivierloop.

Liggende in zee'n huis in eerder genoemde richting had men dus aan zyn hoofdeinde de :ooloea, welke benaming tenslotte niet alleen voor achterhuis meer gold, maar voor: achter het hoofdeinde.

naaikenatokaa i ooloeanggoe: leg het maar achter myn hoofdeinde. Door kampongvorming onder Gouvernementsbestuur, waarby werd verlangd, dat de huizen allen met de trap naar de wegzyde werden gebouwd, welke richting lang niet altyd die was, waaraan men vroeger gebonden was, kreeg men een andere richting van slapen, tenzy men niet meer het hoofdeinde zocht in het achterhuis. In elk geval, hoe de slaaprichting ook was, de plaats achter het hoofdeinde bleef de naam behouden van: ooloeanggoe, of met welk ander bez. vnmw. dan ook.

Het voeteneinde: palakara was vroeger gericht naar het voorhuis en had daarmee het aanw. vnmw. gekregen van :ikoea, hetgeen ook later zoo is gebleven. Zie verder de voorbeelden onder serie V, blz. 26.

Slapen met het hoofd in de richting van het voorhuis, van de trap, doet men niet, want dat is de richting, waarin een doode wordt gelegd.

Ook de werkwoorden bevestigen het gebruik van de genoemde vnmw. Zit men n.l. midden in het huis naast elkaar, en wil men iemand zich iets laten verplaatsen in de richting van het achterhuis, dan heet het: ene²esi of ene²esi mbone: schuif wat op in de richting van het achterhuis. Ene is gaan in de richting van de bovenloop en ook; zoodat hier: hooger op. Mbone duidt de richting aan naar bovenstrooms of hooger op.

Inaoe²esi zal men zeggen, als de aangesprokene zich moet verplaatsen in de richting van het voorhuis. Inaoe is het zich begeven : richting benedenstrooms of naar lager gelegen plaats. Zie verder: niminaoe (serie III)

Lako²esi wordt gezegd, voor het zich verplaatsen in de richting van de zywanden van het huis.

---De aanduiding voor even hoog geldt voor het gebied, wat vrywel op ooghoogte ligt of, wat gezien kan worden, door alleen de oogen naar boven of beneden te bewegen, terwyl het hoofd niet van houding verandert. Dit geldt voorsl voor dichtby zynde plaatsen. Overigens bedenke men, dat een en ander niet met gradenboeg en duimstek is uit te zetten.

Vragende, onbepaalde en betrekkelijke voornaamwoorden.

Vragende vnmw. in het Lakisch zyn:

ohapo:wat? ohapo tine'eniakomoe?wat zeg je?Wat heb je gezegd?
De begin e- van ohapo behoort by het woord en dient eraan vast te worden geschreven. Dat deze letter by het woord behoort, blykt by de woordherhaling: oha-ohapo
ohapo nirongomoe?wat heb je gedragen?
ohapo niawomoe?wat heb je meegebracht?
ohapo inalomoe?wat heb je gehaald?

inae:wie?

inae laa moowai laika?wie is er een huis aan het zetten?
inae tineposoeamoe i sala?wie ben je tegengekomen onderweg?
inae nggo lako mohina?wie zal er morgen gaan?

hoembee }
oembee }
mbee }
oriaho }
mahina }

WELK?WELKE?WAAR?

oembee ine-inehemoe?welke wil je?
hoembee lakoano?waar is hy heengegaan?
oriaho balase ke koe'alo? welke zak(met ryst) moet ik nemen?
dara mahina momosoko?welk paard is het gevaarlyke?
mbee laha'amoe soemoea'i?waar heb je het gevonden?(eig:waar is je plaats van vinden ervan?).
hoembeekaa petotoa'amoe, tamboeeki o bangga:waar je ook heenkykt, er is geen boot(te zien).

te'embe:hoe?

te'embe pewota'ano o oewe?hoe(gaat eigenlyk)het splyten van rotan?
te'embe totahano?hoe was zyn antwoord?wat antwoordde hy?
nggo te'embeto Toea, ke koelako mohina? hoe(zou U er over denken), Mynheer, als ik morgen wegging?

mbaako:wat, waarom?

mbaakoEto ona kapala a notelalo sinoda ingoni? wat is er met het dorpsheofd aan de hand, dat hy zoeeven hier langs werd gedragen?
mbaakoEto anamoe a noOemi'ia laee2:waarom huilt je kind toch steeds keto metoroenggoe to/loe woela, ma'amamoe?je oom moet drie maanden de gevangenis in. Hierop kan volgen de vraag:mbaakoEto ona iee? wat is daarvan de reden?waarom dat?

Onbepaalde vnmw. zyn:

ina-inae:alwie.

ina-inae ehe mei'indio, a noleoe!al wie werken wil, kome hier!
ina-inae tahori mondarima, a nopetindahako:al wie nog geen(loon) heeft gebeurd, ga op een aparte plaats staan.

mace inae:wie ook maar.

mace inae, ta koe'onggo mombodedea:wie(het) ook maar(moge zyn), ik zal niet naar hem luisteren

oha-ohapo:alwat.

oha-ohapo koeponde'eniakoko'o, pehawai² hae:al wat ik je zeg, onthoud dat goed.

mace ohapo:wat ook maar.

mace ohapo oepowawokona, taa koe'onggo mondarima:wat je me ook maar brengt, ik zal het niet aannemen.

mace mbaa-mbaako:hoe ook maar.

mace mbaa-mbaako, ke'ika metoroenggoe:wat er ook gedaan worde, hoe hy zich ook zal inspannen, zyn straf te ontloopen, toch zal hy de gevangenis ingaan.

oembe-oembee:waar ook maar.

oembe-oembeekaa lakoamoe mongoni, taa oe'onggoikaa mosoea:waar je ook maar gaat vragen, je zult toch niets krygen.

mace tete'embe:hoe ook maar.

mace tete'embeo pomberosimoe mololaha, taa oe'onggo mosoea:hoe hard(of yverig) je ook maar zoekt, je zult toch niets vinden.

Betrekkelijke vnmw.

In het Lakisch is geen gewoon betrekkelijk voornaamwoord. Er is wel een betrekkelijk vnmw. met bepaalde beteekenis, en wel:

ndee: die gewoon is, dat gewoon is.

ieito ndee lako laoe² i Mowewe: die is het, die altyd naar Mowewe gaat.
ni'inoto ndee molangoe: deze is gewoon, dronken te zyn.

Voorshy die, dat wat, - gebruikt men in het Lakisch twee vormen, n.l.:

a woordherhaling: nimenimeririakono: de door hem beminde.

nimanimasoesa'akomami: waar wy moeilykheden door hebben.

b. reduplicatie: momotaha: de roode;

memendaa: de lange.

Pio en pia, vragende telwoorden, zullen aldaar behandeld worden.

Hanoes: dingens.

hanoe motaha: iets roods.

teboea'ito ingoni o hanoe, o donga: er kwam daarnet een dingens te voorschyn, een hert.

Voor personen gebruikt, wordt er een i voor geplaatst:

nikaato ramai i Hanoe, i Ponggorahi: daar komt dingens aan, Ponggorahi.

Nadere bespreking der voornaamwoorden.

Inae.

Inae vraagt zoowel naar personen als naar namen van personen. Het dient voor enkelvoud zoowel als meervoud. Het komt voor, met voorzetsel. ke inae lahano mo'ia? by wien woont hy (in)?.

als subject. inae ikitoe? wie is daar?

inae laa monggaa? wie is er aan 't eten?

als object. nggo inae ke oetena? wie zal je sturen? wie stuur je?

Inae is in weinig vormen object, omdat men het liefst na inae een passieve werkwoordsvorm gebruikt, zoodat inae dan subject is, tenzy een voorzetsel het tot een bepaling maakt.

By een transitief ww. in den yervoegden vorm wordt het betrokken pers. vnmw. voor het subject voorgevoegd, hetwelk met het onbep. vnmw. inae niet kan. Daarom wordt dan een deelwoordsvorm gebruikt, bv.:

Inae laa monggaa? wie is er aan 't eten?

Inae oemonggoikona daranggoe? wie heeft ^{my} mijn paard vastgebonden?

Afhankelyke vragen worden ingeleid door ke-, welk woord ook de beteekenis heeft van "indien" en "zullen". vb.:

Koelaa soemoeko'i, ke no'ehenggi! ik ben vragende, of hy wil!

Nosoeko'akoe, ke note'ipia. a koe'onggo lako: hy vroeg my, wanneer ik wou weggaan.

Bovengenoemde regel geldt ook, als er nog een ander vraagwoord in den zin voorkomt, vb.:

Koelaa soemoeko'i, ke no'ohapo kinalino: ik ben hem vragende, wat hy (op jacht) gegooid heeft (met zyn lans);

Onafhankelyke vragen kunnen ke, zoowel als andere vraagwoorden missen en alleen door de toon aanduiden, dat het vragen zyn, vb.:

ihawito a nomate? is hy gisteren gestorven?

nggo ingonindo a nosinoebi? zal hy nu geinjiceerd worden?

Eenzelfde vraag, met of zonder ke gevormd, heeft eenigszins verschil in beteekenis. Zonder ke, ~~als~~ is een onafhankelyke vraag een gewoon informeeren naar iets, wat men weten wil, vb.:

Inae nggiro'o? wie is dat?

De afhankelyke vraag, die hiernaast staat en met ke wordt gevormd, heeft iets rethorisch, iets gemoedelyks, ook wel: iets onderdanigs, zoiets van: "toch wel of eigenlyk". vb.:

ke no'inae nggiro'o? wie is dat eigenlyk? wie zou dat wel zyn?

Het vraagelement is hierin minder sterk, hetgeen ook wel blykt, uit het antwoord, dat er op gegeven kan worden, terwyl dit dezelfde vorm

kan bevatten, vb.:

Maa hia iee, ke no'inae nggiro'o! 'kweet ook niet, wie dat is, of: Wee! ik het, wie dat is.

ohapo: w a t ?

ohapo kan zelfstandig en byvoegelyk gebruikt worden, in welk laatste geval de begin o- afvalt.

Voorbeelden van zelfstandig gebruik zyn:

ohapo kinaamoe? wat eet je?

ohapo nirongomoe? wat draag je of heb je gedragen (n.l. dragende vervoerd)

ohapo tine'eniakomoe? wat zeg je?

Byvoegelyk gebruik:

kasoe hapo ni'ino? wat voor hout is dit?

tanoe hapo ni'ino? wat voor horens zyn dit?

bangga hapo nggiro'o? wat voor een prauw is dat?

Genitief-verhouding.

tanoeno ohapo ni'ino? waar zyn deze horens van? antw.: tanoeno donga-
nggoelde horens van myn hert!

onggono ohapo ni'ino? bindmiddel van wat is dit? antw.: onngo bangga-
nggoe: het touw van myn boot.

met voorzetsel.

Ine hapo petako/ 'akoano: aan wat of waaraan houdt hy zich vast?

antw.: ine wata! aan een omgevallen boom!

als subject.

Dit is de meest gewone functie van het vraagwoord ohapo, vb.:

ohapo ona teboeakiko'o ingoni? wat kwam er daarnet (aan je) te voor-
schyn, wat kreeg je opeens te zien. -- o donga: een hert.

ohapo niawomoe ihawi? wat is het, dat je gisteren hebt meegebracht?

antw.: tawa2no i Gondi: de gong van Gondi.

als object.

po'onggo hapo ni'ino? bindmiddel voor wat is dit? antw.: po'onggo dara:
bindtouw voor een paard.

poseki hapo ni'ino? een stop voor wat is dit? antw.: poseki bitolo:
een stop voor een flesch.

Gelet diene te worden op het verschil tusschen de eerder genoemde
genitief-verhouding en de functie: "als object". In de genitief-ver-
houding is de vraag: --.....van wat is dit? terwyl by de objects-
functie de vraag luidt: --.....voor wat is dit.

Uit bovengenoemde voorbeelden blykt afdoende, dat de in het begin
gegeven regel, dat o-by het woord zou hooren, niet geheel opgaat.
'tGenoemde voorbeeld van de woordherhaling oha-ohapo spreekt ervóór
doch de later gegeven voorbeelden bewyzen, dat deze regel niet ge-
heel opgaat. Hier volgt het woord n.l. de regel, boven gegeven van:
een ~~naam~~ naamwoord bestaat in het Lakisch uit minstens drie letter-
grepen, reden waarom men een tweelettergrepig naamwoord de letter
-o aan het begin geeft. Zeer duidelyk blykt dit uit het volgende
geval, n.l., waar hapo met een bez.vnmw. wordt verbonden, vb.:

met bezittelyk voornaamwoord.

hapomoe ni'ino? wat (voor familielid) is dit van je? antw.: haenggoe:
myn jongere broer of zuster.

ine hapono lahano koemono'i? in zyn wat was de plaats, dat hy hem
raakte, dus: waar heeft hy hem geraakt? Dit is een vraag, gesteld na
de jacht, waarop het antwoord kan luiden: ine toto paano: in zyn ok-
sel.

In afhankelyke vragen wordt hapo vervoegd als een werkwoord, vb.:

koelaa loemolaha'i ke nohapo motonda ingoni ikeni: ik ben aan het

zoeken, wat (het is, dat) zoeven gevallen is.
ohapo nggiro'o pepetance?Hia, ke nohapo. wat is dat gehoornde daar?
Weet ik (het), wat (dat is).

Hoembee, oembee, mbee.

Oembee lako'amoe?waar ga je heen?
,, ariamoe?waar kom je vandaan?
,, lahano?waar is zyn plaats?waar is het?
Dit vraagwoord kan ook de meervoudsaanduiding van de 3e persoon meervoud krygen:

hoembeeiroto?waar zyn zy?.

Mbee komt ook voor met reduplicatie, en wordt dan gebruikt, ingeval men een voorwerp ter nadere bezichtiging vraagt, omdat de aangesprokene het dichtby zich houdt, een verzoek om iets beter te inspecteren of met een voorwerp even te mogen doen, wat er mee verricht ~~is~~ plegt te worden.

mbe-mbe²e, a koekikii'i:geef het eens hier, opdat ik het bekyke.

mbe-mbe²e le'esoe, a koeara²'i itoonggoe:geef eris even hier, opdat ook ik het eens probeere.(Men ziet n.l. iemand speerwerpen en vraagt zyn speer, om het ook eens te probeeren.)

In afhankelyke vragen wordt ook hoembee als een werkwoord vervoegd.
nosoeko'akoe i Toea, ke nohoembee lakoano walinggoe ihawi:Mynheer vroeg my, waar myn vrouw gisteren heen was gegaan.

Beteekenis w e l k e .

oembee sisinoebi ihawi?welke is gisteren geinjeeerd?

hoembee ine-inhemoe?welke wil je?

Mbaako.

Aan het begin van de bespreking der vragende, enz, vnmw. op pag 28 werd reeds de beteekenis van dit mbaako weergegeven als hoe.

MbaakoE:hoe zit dat? de slot -e is die van de 3e pers. enk.:het.

Met reduplicatie wordt het mbe-mbaako:hoe ook maar, wat ook maar.

Mae mba-mbaako, taa oe'onggo meponangi:hoe of wat (je ook doet), je zult het toch niet winnen.

Iemand, niemand, iets en niets hebben in het Lakisch geen onbep.vnmw., want onze bovengenoemde begrippen worden met andere woorden aangeduid en dan nog alleen, als niets en niemand absoluut bedoeld zyn. Laa'iki toono i rapi?is er iemand in de kamer?(lett.:is er een mensch in de kamer? antw.:Tamboeeki:is er niet!(dus:niemand.) Laa'i kee'onggo te'eninggeeko'o:er is (iets), dat ik je wil zeggen. Tamboeoki tine'eniakonoe:er is niet het door hem gezegde (hy heeft niets gezegd). Tamboeoki kininggoe:er is niet het door my geziene (ik heb niets gezien). Hierin wordt dus "niets" niet aangegeven. Niets in absoluut beteekenis wordt aangegeven met:er is niet één en ander.vb.: tamboeoki hapo² niawomami:we brengen absoluut niets mee (geen jachtbuit, noch gevangen visch of wat dan ook maar). Een andere vorm is: tamboeo-mbiha'ito:ten eenenmale is het er niet, dus: absoluut niets.vb.: mbeeto inosomoe le'esoe:waar is je tabak, zeg? met de beteekenis:geef ze my even, opdat ik er van neme. Er wordt geantwoord: Opoe'ito:ze is op, ik heb niet meer, waarop weerlegd wordt: Hoh, nggo opoetokaa le'esoe?Hoe zou dat nu op kunnen zyn? waarop de bewering van zoeven versterkt wordt weergegeven door de leege tabaksdoos te laten zien en te zeggen: Tamboeo-mbiha'ito; hunn:ten ee eenenmale is er niet of:het is absoluut op, kyk dan maar. Tenslotte kan ook mae gebruikt worden voor deze beteekenis:vb. Iemand wordt gezonden om inventaris op te nemen voor beslaglegging, waarbij blykt, dat de vogel gevlogen is en alles, wat in huis was, heeft meegenomen. Verslag hiervan uitbrengende, wordt hem gezegd: "Maar er zal toch nog wel i e t s in huis zyn, waarop het antwoord: Mae o hapo, tamboeoki! Wat ook maar, dus: absoluut niets.

Niemand wordt weergegeven met: "wie ook maar", dus: mace inae.

" Vraag de laatste feestgangers, myn barang te vervoeren ", is de opdracht, waarop geantwoord wordt: "Allen zyn al teruggegaan, er is niemand meer in het feesthuis". "Maar er zal toch nog wel iemand in zyn?". antw: Mace inae po: absoluut niemand, wie het ook maar zou kunnen zyn, hy is er niet."

Hancee: ding van.....,

dinges (voor zaken en personen, in het laatste geval met i).
Zoekende naar myn potlood, kan ik zeggen: Oembeeto hancenggoe: waar is het myne, waar is myn ding?

Laa'iki saroe ikeni o hancee, paloe? is hier soms een ding, een hamer?

Laa'iki saroe ikeni o hancee

Leceto i Hancee: Dinges is al aangekomen.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

WERKWOORD EN ADJECTIEF/

Inleiding.

Het Lakisch maakt voor de vervoeging van werkwoorden duidelijk onderscheid tusschen overgankelyke en onovergankelyke werkwoorden, met dien verstande, dat het overgankelyke werkwoord weer streng wordt onderscheiden in dat met bepaald en dat met onbepaald object.

De grammaticale vorm van het werkwoord met onbepaald object is gelyk aan die van het ~~overgankelyke~~ onovergankelyke werkwoord. Daarom moet by elk werkwoord eerst gezien worden of het onovergankelyk dan wel overgankelyk is, en in het laatste geval, of het gebruikt is met bepaald of onbepaald object.

Het onbep. obj., hetzy enkel- of meervoudig, is geen individueel iets, maar een onderdeel van een geheel, een groep, een collectiviteit en in de gebruikte vorm voor het onbep. obj. valt de nadruk op de handeling, terwyl de nadruk by de vorm voor het bep. obj. juist valt op het object.

In het Hollandsch is een voorbeeld van een overgankelyk werkwoord met onbep. obj.: houthakken. Houthakken is een onovergankelyk begrip. "Ik heb nog nooit een paard gezien". In dit voorbeeld is "paard" voor den spreker onbepaald. In analogie met "houthakken", zou men hier dan kunnen spreken van: "paardkyken". Verdere voorbeelden zyn: paddestoelen-plukken, menscheneten, enz.

UITZONDERING.

De vorm van het onbep. obj. kan ook voorkomen, wanneer het object bepaald is, en wel in de volgende 4 gevallen.:

1e. wanneer -ako in instrumentaal beteekenis optreedt: vb.:

Koe'onggo moheoenggo'o o wikoe ni'ino: ik zal je met deze paling aanraken (uit een verhaal, waarin het voor den betrokken persoon "ipado" is in aanraking te komen met een paling). O wikoe ni'ino is duidelijk: bepaald object. Naar aanleiding hiervan mocht men de bepaald-objectsform verwachten, n.l.: hoemeoe'inggo'o. Oem is n.l. de vormer van de bep. obj. vorm, met nog 'i als aanduider 3e persoon van het object. (Zie hierover: Persoonlyke voornaamwoorden, pag. 14 en voorts: I-ako-h.).

2e. in byvoegelyke byzinnen, die een vorm met 2 objecten bevatten. vb.:
pade koepo'oliwiko'o, me'amboeki? de parang, die ik je zond, is die goed? Hierin dus een lydend en belanghebbend voorwerp en wel een bepaald object, waarby toch de vorm voor het onbep. obj. is gebruikt.

3e. in vormen met 2 objecten met het causatieve poko-. vb.:

koe'onggo mombokosoegiko'o anamo: ik wil je je kind ryk maken. De bedoeling is voor het eenigste kind van den angesprokene, dus absoluut bepaald object.

4e. in het nomen verbale. vb.:

saboe pondatapino pinokonggoe: zeep voor het wasschen van myn kleeren. Myn kleeren is bep. obj., terwyl de po- vorm van mondatapi wyst op de vorm voor onbep. object.

Gelieve byzonder aandacht te schenken aan sub 3e, aangezien daarover de meeningen verdeeld zyn.

Het werkwoord en adjectief worden verdeeld in 4 hoofdstukken en wel:

- 1e. Deelwoorden (actieve vorm).
- 2e. Vervoegde vorm.
- 3e. Nomen verbale.
- 4e. Uitdrukking van tyd en wyze.

DEELWOORDEN.

De deelwoorden worden onderverdeeld in drie soorten, n.l.:

A. deelwoorden van intransitiva.

B, a. ,, ,, transitiva met onbepaald object.

b. ,, ,, ,, ,, bepaald ,, .

C. ,, ,, adjectiva.

De Lakische deelwoorden stemmen min of meer overeen met ons deelwoord

of een infinitief, bv. :ik ben etende of :ik ben aan 't eten. We zullen hier alleen de actieve deelwoorden behandelen. De passieve met ni- en -in gevormd, komen later.

A. Deelwoordsvormen van intransitiva beginnen met me-, mo-, oem- of pe-. Even worde hier opgemerkt, dat: vervoegde vormen, deelwoorden en adjectieven meervoudsvormen kunnen hebben, wanneer het aantal der betrokken personen of dieren meer dan 2 bedraagt en ze niet collectief, maar individueel gedacht worden.

De dualisvorm is gelyk aan ~~de~~ de enkelvoudsvorm; alleen het persoonlijk voornaamwoord duidt hier het getal aan.

De pluralisvorm wordt gehecht aan het nomen verbale, immers de mbe-vorm is de door praenasaleering verzachte pe-vorm, n.l. die van het nomen verbale (zie aldaar).

Voorbeelden van deelwoorden van intransitiva.

enkelvoud meervoud.

me-
mebanga mbebanga
mei'indio mbei'indio

mo-
mo'iso mbo'iso
mo'ia mbo'ia

oem-
soemomba mbesoemomba
loemango mbeloemango

pe-
pekoele mbekoele
pe'iwoi mbe'iwoi

koe'onggo lako mebanga: ik wil gaan prauwvaren.
ro'onggo ,, mbebanga: zy willen ,, ,, .

laa'ito mo'iso i Toea: Mynheer slaapt.
laa heroto mbo'iso toono mbebatatanahako: alle wegarbeiders (heerendienst-
plichtigen) liggen te slapen.

a oeki lako soemomba ingoni? ga je straks varen?
a roki ,, mbesoemomba ingoni: gaan ze straks varen?

pekoele'ito sarasa mendaa: de lange sergeant is teruggekeerd.
mbekoele'iroto sordadoshako: alle soldaten zyn teruggekeerd.

De vorenstaande voorbeelden vragen hier en daar eenige toelichting. De pluralis wordt gevormd met mb-, waar het enkelvoud een m- of p- heeft. In de oem-vorm is dit anders. De oem-vorm in onovergankelyke werkwoorden is oud en sterft uit. Het infix oem- wordt dan ook als een met het woord beschouwd en blyft dus in het meervoud bestaan. Toch heeft deze oem-vorm nog een andere byzonderheid, n.l., dat hierby onderscheid wordt gemaakt tusschen weinivoud en veelvoud. Hierover spreken we later nog, maar wyzen er hier op. Voor 3, 4 of 5 personen ongeveer wordt de me-vorm gebruikt, ter aanduiding van het weinivoud tegenover enkel- en veelvoud. Lako iroto mesoemomba: ze (n.l. ongeveer 3-5 personen) zyn gaan varen (zeilen).

B. Deelwoorden van overgankelyke werkwoorden.

Deze worden gevormd door moⁿ (beteekent mo met neusklank) voor het enkel- en meervoud by transitiva met onbep. obj.; die met bep. obj. worden in het enkelvoud gevormd met -oem- en in het meervoud met meⁿ (me met neusklank). Na het geven van diverse voorbeelden zullen we nader zien, dat de regel, hierboven gegeven in de praktyk niet geheel meer is terug te vinden hier en daar.

B. Deelwoorden van transitiva.

a. onbepaald object.		b. bepaald object.	
enkelvoud	meervoud	enkelvoud	meervoud
1.	mo ⁿ	-oem-	me ⁿ
mondena	mbondena	toemena'i	mendena'i
mosowi	mbosowi	soemowi'i	mesowi'i
mombaho	mbombaho	paho'i	membaho'i
molowo (tawaro)	mbolowo	loemowo'i	melowo'i
moboeri	mboboeri	boeri'i	meboeri'i
mo'alo	mbo'alo	oemale'i	me'ale'i
monaa mbonaa	mbonaa	noemaa'i	menaa'i
mowawo	mbowawo	wawe'i	mewawe'i
momama	mbomama	mama'i	memama'i

----enz.----

2.			
mombepate	mbombepate	mepate'i	mbepate'i
mombetoesa-soe- le'ako	mbombetoesa- soele'ako	metoesa-soelekee	mbetoesa-soelekee.
mombokatoe	mbombokatoe	mokatoe'i	mbokatoe'i
mombatoedoe	mbombatoedoe	patoedoe'i	membatoedoe'i
mombo'aha	mbombo'aha	po'aha'i	membo'aha'i
momboporeroe ²	mbomboporeroe ²	poporoeroe ^{2o}	mboporeroe ^{2o}
mombepeboeri	mbombepeboeri	pepeboerio	mbepeboerio
momboroesi	mbomboroesi	poroesi'i	memboroesi'i
momboko'owose	mbomboko'owose	moko'owose'i	memboko'owose'i

----enz.----

De onder B-a gegeven voorbeelden worden, zooals reeds gezegd, gevormd met moⁿ. Dit komt in het enkelvoud voor de stam en in het meervoud voor het nomen verbale, zooals reeds onder -A- werd aangegeven, tena-mondena; nomen verbale: pondena wordt, indien ~~het/wordt~~ moⁿ wordt voorgevoegd: mombondena. Het prefix mo- is hiervan afgevallen en alleen de praenasaleering is overgebleven: mbondena. Zoo ook met de overige voorbeelden van B-a.

Onder B-b vinden we steeds de uitgang 'i of -o, die de quasi-pleonastische aanduiding zyn van het lydend voorwerp, 3e persoon. Onnoodig de aandacht er op te vestigen, dat elk der andere pers. vnmw. ook hier kunnen voorkomen. De hier echter gebruikte -'i of -o zyn ontstaan uit ⁿ-io (Mal. ia). Schynbaar afwykende van deze vorm is het laatste gedeelte van metoesa-soelekee. Dit werd echter reeds toegelicht by de pers. vnmw., n.l., dat de vorm metoesa-soele'ako'i verwacht werd. Aldaar werd echter reeds verklaard, dat ako'i is omgezet tot -kee.

De meervoudsvorm by vormen met bep. obj. is meⁿ: tena-mendena'i. Deze regel heeft een uitzondering, n.l. by een woord, dat begint met een medeklinker, die geen nasaal aanneemt, bv. sowi--mesowi'i.

Wat verder onder B-b-enkelvoud opvalt is, dat sommige voorbeelden niet gevormd zyn met het voor deze vormen karakteristieke -oem. De woorden, die geen -oem krygen als infix, zyn die, welker stam met een lipletter begint of met een -ng-, dus p, b, w, m, ng.

De woorden: oemale'i en wawe'i vertoonen een eigenaardigheid. Het Nederlandsche "halen" heeft in het Lakisch 2 stammen, n.l. ale en alo, die identiek zyn met het Morische en Moroneense ala. Welke nu der genoemde twee vormen in het Lakisch in een bepaald geval moet gebruikt worden, wordt bepaald door het suffix voor het lydend voorwerp. Is dit de 3e pers. -'i, dan wordt de oorspronkelyke a (zie Morische en Moroneense vorm) omgezet tot -e en krygen we byv.: no'ale'i en niet ⁿ no'alo'i. Daarentegen vraagt het suffix van den 1en persoon, -akoe, de -o vorm: no'alo'akoe en niet ⁿ no'ale'akoe.

Bespreking der voorbeelden onder no; 2.

Deze voorbeelden verdienen de meeste bespreking, om alle werkelyke en schynbare afwykingen, die zich hier voordoen. Oogenschyntlyk zyn de voorbeelden: mbepate'i en mbokatoe'i zulke uitzonderingen, omdat men geen me vindt. De zaak is hier deze: De hier bedoelde vormen zyn gemaakt van secundaire stammen, pepate en pokatoe. Hiervan zou dus komen met bep. obj. pluralisvorm: *membepate'i en *membokatoe'i (vergeelyk hiervoor de me- vorm by het onbep. obj.) Door de opstapeling valt hier echter het voorvoegsel me- weg en blyft alleen de praenasaleering over, dus: mbepate'i en mbokatoe'i.

(pokatoe is eig. katoe: komen met het sausale po-, dus: doen komen. po- wordt echter gevoeld als een met de stam).

REGEL:

In den enkelvoudigen deelwoordsvorm met bepaald object van secundaire stammen, die gevormd zyn met een met p- beginnend prefix (uitgezonderd pa-; zie beneden.) treedt inplaats van deze p- een m- op.

In den meervoudsvorm van deze deelwoorden wordt de p- van het prefix van den secundairen stam gepraenasaleerd, zelden met voorvoeging van me-.

By stammen met pa- is me- verplichtend.

Zooals verder zal blyken, is deze regel niet zonder uitzonderingen. Later zal gezegd worden, onder het hoofdstuk: Voorvoegsels, dat popo- en pepe- afwyken van de daar aangegeven regel voor voorvoegsels en reeds hier maakt de eigenaardigheid der voorvoegsels een uitzondering op bovengegeven regel. We zouden n.l. verwachten, aan de hand van de gegeven regel, dat het volgende voorbeeld zou ontstaan:

*poporoeroe²-----*moporoeroe²o-----mboporoeroe²o; inplaats echter van *moporoeroe²o krygen we poporoeroe²o. (zie vorm primaire stammen)

Zook ook met pepeboeri-----*mepeboerio-----mbepeboerio. Inplaats van *mepeboerio krygen we n.l. pepeboerio. (zie vorm primaire stammen).

Men der weinige voorbeelden van praenasaleering van de p- van den secundaire stam met tevens voorvoeging van me- is:

poko'owose-----moko'owose'i-----memboko'owose'i.

Po'aha wykt af door in de b-enkelvoudsvorm niet *mo'aha'i, maar po'aha'i te krygen. Dit komt, doordat po'aha een primaire stam is en geen secundaire met *po. In poroesi wordt po- als deel van de stam gevoeld. Deze vormen hebben allen me- in het meervoud: membo'aha'i en memboroesi'i.

Ook pa- wordt gesacht of gevoeld, als tot de stam te behooren. In het Lakisch vinden we geen werkwoorden met ma-, tenzy de enkele overgenomenen, als: masima: toestemming vragen te mogen vertrekken. Deze werkwoorden worden echter behandeld als adjectiva, n.l.: nomasima. Behandelée men ze als gewone werkwoorden, dan zou het worden *nopasima. Waar men deze naast elkaar niet aantreft, n.l. vormen met pa- en ma-, is men pa- gaan beschouwen als tot de stam behoorend.

Een en dezelfde werkwoordsstam kan gebruikt worden voor de vorming der drie verschillende deelwoorden, n.l. intransitief, transitief met onbep. en met bep. object. vb.:

tena: opdracht geven, zenden.

metena: intransitief uitgedrukt, n.l. de werking van uitzending doen.

mondena: transitief met onbep. obj.

toemena'i of)

vervoegde vorm) overgankelyk met bep. obj.

me'eeri: intransitief: tandenvylen, de tanden gevuld worden.

oeme'eerio: de tanden vylen (transitief met bep. obj.)

Deelwoorden van adjectiva.

Wat is een adjectief, zooals in deze bladzyden bedoeld?

Wanneer een "werkwoord" niet kan veranderen, tenzy door toevoeging van zekere elementen, is het beter, dit woord: adjectief te noemen, bv.

mate: "sterven".

Een adjectief kent geen deelwoordsvorm, maar toch wel een vorm, die daarmee correspondeert, wat niet anders is, dan het adjectief in zyn gewonen vorm.

Ze hebben de prefixen: me-, mo-, ma-.

me'ambo: goed zynde.

mosa'a: slecht zynde.

maroa: velen zynde.

Volgende bovengenoemde regel, kunnen we de gegeven voorbeelden controleeren. Naast de deelwoordsvormen, beginnende met m-, staan in het algemeen de nomen verbalia, die met p- beginnen. vb.

mehoto-pehoto

morongo-porongo

Echter zyn er geen vormen: pe'ambo, posa'a en paroa, waardoor blijkt, dat de genoemde voorbeelden adjectieven zyn.

De meervoudsvorm dezer woorden wordt gevormd met me-, dus: meme'ambo, memosaa, memaroa.

Vormen met te-.

De vormen met te- zyn grammatisch gesproken ook adjectieven. Het meervoud hiervan wordt gevormd door praenasaleering en voorvoeging van me-. vb.:

tekokoni---mendekokoni: geschrokken

telalo-----mendelalo : voorby.

tesiloro---mendesiloro: uitgegleden.

tesia-----mendesia : verloren geraakt.

Wanneer worden deelwoordsvormen gebruikt?

a. Als bepaling by een naamwoord:

dahoe mo'alo: een hond, die gewoon is wild te vangen.

toonno mondooehi: boomenveller(s).

mboe iwoi ndee morako toono: een geregeld menschengrypende krokodil.

b. In relatieve en daarmee gelyk te stellen zinnen:

koesoeko'i, ke no'iniae mo'alokona doinggoetik vroeg hem, wie myn geld had weggenomen.

ki'oki nome'ena, no i Ama loemangoeko'o: het is niet waar, dat ~~my~~ vader je heeft geslagen.

c. In futurumvormen:

a koeto mongonikomioe a ipakoeliakoeki. *ik wilde de vragen, om my te*
koe'onggo mololahakee i Ama padeno. *behandelen*
ik wil voor vader zijn parang gaan zoeken

d. als equivalent van onzen actieven infinitief, by een handeling in het algemeen, ook met de beteekenis: om; om te, aan het....

koeleoe mekara²: ik kom een rechtzaak beginnen of: om een zaak aanhangig te maken.

nolaa mosowishy is aan het oogsten.

ta nosoea'iki monahoe: ze kan niet koken.

ki'oki notoele'i monggaashy zal het wel niet eten.

(Opmerking: by een handeling in concreto wordt het nomen verba-
le gebruikt. Zie aldaar):

~~De~~ ^g Deelwoordsvormen van intransitiva en transitiva met onbep. obj. en
mo'iso'itohy slaapt al. *gevoegde pronomen*

mondena'akoeto: ik heb opdracht gegeven. (par. 143 b-E.)

mohakiakoeki, ma taano petoemba toe'oeki: ik had wel pyn, maar niet erg.
mohiwceito iwoi niminaoeshet is laag water (daargindsch). (par. 145-E.)

Het onder B-b gezegde over het aangehechte, achtergevoegde persoonlijk voornaamwoord als lydend voorwerp geldt uit den aard der zaak ook alleen voor de deelwoordsvorm met bepaald object. By die van een intransitivum of transitivum met onbep. onject duidt het achtergevoegde pers. vnmw. juist het subject aan. vb.:

nolaa toemena'i anano lako momeka:hy is zyn kind aan het opdracht gevan om te gaan hengelen.

no onngo soemowi'i paeno:hy wil zyn ryst snyden.

keto lako oemale'i kinikoeno:hy zal zyn buffel wel gaan halen.

no'amba noemaa'akoe i poe'oe-nggaso:toen liet hy my achter aan den voet van een boom.

By de bovenstaande transitiva met bepaald object is dit laatste aangeduid door het aangehechte, achtergevoegde persoonlijk voornaamwoord.

Voorbeelden van transitiva met onbep. obj.:

mondena'akoeki, ma taa no'ehaikaa lako: ik heb wel opdracht gegeven, maar hy wil toch niet gaan. (hier is akoe:subject).

moboerikamito o soera ihawi:we hebben gisteren een brief geschreven. (kami:subject).

Voorbeelden van intransitiva:

Lako'ito ananggoe:myn kind is weggaan.

mo'iso'ito walino:zyn vrouw slaapt.

loemangoirokk ana-sikola, ma taa nomondaeki:de schoolkinderen hebben wel gezwoomen, maar niet ver.

Hier zyn de personalia van de 3e persoon enk.-'i- en 3e pers. mv.-iro- achtergevoegd en aangehecht als subject (quasi-pleonastisch).

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

2.VERVOEGDE VORMEN.

Inleiding.

- Vervoegde vormen komen voor van:
- transitiva met bepaald object.
- transitiva met onbepaald object.
- intransitiva.

Oorspronkelyk kon men eigenlyk alleen spreken van echte vervoegde vormen van transitiva met bepaald object, doch door omzetting van de substantiefconstructie kreeg men later ook vervoegde vormen van transitiva met onbepaald object en van intransitiva. (par 211-B-).

In het Lakisch hebben we vaak de substantiefconstructie nog staan naast de vervoegde vorm, vb.:

me'ambo pekaano:goed (is) zyn snyden;goed (is) het snyden ervan.

me'ambo'iki nopekaa:het snydt goed.

Aanteekening.

Pekaano:het snyden ervan, wordt genoemd een "nexus-substantief" met bezittelyk voornaamwoord. Een nexus substantief kan zyn/ een nomen-verbale of een abstractum van een adjectief (zie beneden).

Het nomen verbale is die vorm van werkwoord, die aanduidt: het verrichten van de genoemde handeling of verkeer in de genoemde toestand en krygt als naamwoord in het Hollandsch een lidwoord by zich, vb.: het varen, het zwemmen, het slapen, het beklimmen, n.l.:

Het varen met Badjo's is zeer vertrouwd.

Het zwemmen in Indische rivieren blyft steeds gevaarlyk.

Het slapen op een matje moet men eerst wennen.

Het beklimmen van de Mont-Blanc is een heele praestatie.

Het nomen verbale wordt gevormd met een p- aan het beginnen, waar het deelwoord een m- heeft: moboeso:kleeren wasschen

poboesoenggoe:het kleerenwasschen van my.

Het abstractum van een adjectief is die vorm van het adjectief, die in het Hollandsch een lidwoord kan krygen, vb.:

mooi-----het mooie

krom-----het kromme

